

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В. Н. КАРАЗІНА

ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

**СЮЖЕТ ПРО ЗАГИБЕЛЬ СВВ. БОРИСА ТА ГЛІБА
В УКРАЇНСЬКІЙ АГІОГРАФІЇ XI – XVIII СТ.**

Кваліфікаційна робота
студента 2 курсу
другого (магістерського) рівня
вищої освіти
спеціальності 035 «Філологія»
спеціалізації 035.01 «українська мова
та література»
Кузьменка Євгенія Олександровича

Науковий керівник:
Ісіченко Юрій Андрійович,
доктор філологічних наук,
професор

Харків – 2024

ЗМІСТ

ЗМІСТ	2
ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 ІСТОРІЯ ВИВЧЕННЯ ЖИТІЙ СВЯТИХ БОРИСА ТА ГЛІБА Й МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ДОСЛІДЖЕННЯ	8
1.1. Історія вивчення сюжетів про святих Бориса та Гліба.....	8
1.2. Методологічна основа дослідження	20
РОЗДІЛ 2 МУЧЕНИЦТВО, БЛАГОВІРНІСТЬ ТА СТРАСОТЕРПНИЦЬКИЙ ПОДВИГ ЯК ФОРМИ ХРИСТИЯНСЬКОЇ СВЯТОСТІ: ІСТОРІЯ ТА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ В СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ АГІОГРАФІЇ	23
РОЗДІЛ 3 СЮЖЕТ ПРО ЗАГИБЕЛЬ СВВ. БОРИСА ТА ГЛІБА В АГІОГРАФІЇ РУСИ-УКРАЇНИ (ХІ–ХІІ СТ.)	29
3.1. Сюжет про вбиття святих братів у «Повісті временних літ».....	29
3.2. Висвітлення вбивства князів у «Сказанні про Бориса та Гліба» (Успенська копія ХІІ ст.) Псевдо-Якова Мніха.....	35
3.3. Репрезентація подвигу свв. Бориса та Гліба в «Чтенні про Бориса й Гліба» прп. Нестора Літописця.	43
РОЗДІЛ 4 МОЛИТВИ СВВ. БОРИСА ТА ГЛІБА У «КНИГАХ ЖИТІЙ СВЯТИХ...МАРТ, АПРЕЛЬ, МАЙ» СВТ. ДИМИТРІЯ (ТУПТАЛА).....	49
ВИСНОВКИ	53
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	55

ВСТУП

Агіографія – один із найпоширеніших та найпопулярніших видів літературної творчості в часи Середньовіччя, виразного дидактичного, повчально-просвітницького спрямування, який сформувався, набув завершених рис у Візантії. Вона належить до святого передання Церкви, а свої витoki бере у Святому Письмі, передусім у Євангеліях та Діяннях апостолів. Її мета – передача досвіду праведного, боговгодного, христонаслідувального життя, який за весь час свого існування накопичила Церква. Одним з найбільш ранніх агіографічних творів, житій святих, яке збереглося до нашого часу, традиційно вважається «Житіє прп. Антонія Єгипетського (Великого)» (лат. *Vita Antonii*) авторства свт. Афанасія, єп. Александрійського. Його складено невдовзі після смерті героя, у 356–357 рр. «*Vita Antonii*» отримало надзвичайну популярність, ставши зразком для всієї подальшої житійної творчості, було перекладено мовами різних народів. Загалом агіографічний канон базується саме на цьому житті.

Агіографічні твори в українській літературі почали створювати невдовзі після прийняття християнства. Перші їхні тексти, що збереглися до наших днів, датують рубежем XI–XII ст. І з тих часів вони активно писалися та не втрачали своєї популярності до XVIII ст. Саме на рубежі XVII–XVIII ст. свт. Димитрій (Туптало) уклав знамениті «Книги житій святих...» у чотирьох частинах. Вони були надзвичайно поширені на теренах Східної Європи. Їхня поява – кульмінаційний етап у розвитку вітчизняної агіографії, і вони до цього часу не втратили своєї релігійної значущості.

Українська агіографія, хоча й розвивалася в річищі передусім візантійської традиції, з часом набула своєрідних рис, які головним чином виражені в появі нових жанрових і сюжетних форм. Зокрема це стосується розповсюдження княжих житій: розповідей про князів-страстотерпців та благовірних князів. Найбільш ранні твори цієї тематичної групи присвячені свв. Борису та Глібу.

Їхнє сюжетне ядро – історія вбивства князем Святополком Володимировичем своїх братів Бориса та Гліба під час міжусобного протистояння, що охопило Русь після смерті великого князя Київського Володимира Святославича в 1015 р. Героїв цих житій Православна Церква шанує як «благовірних князів-страстотерпців», тобто мучеників, загиблих за вірність християнській доктрині. Давньоруські житія святих (Літописна стаття за 1015 р., «Чтеніє о житіи... Бориса и Глѣба» прп. Нестора Літописця, а також «Съказаніє и страсть и похвала святыю мученику Бориса и Глѣба») – початковий етап у розвитку української агіографії. Згодом ці твори стали основою для написання свт. Димитрієм Тупталом мінейного житія святих братів, опублікованого 1700 р.

Названі твори складають основу борисоглібського циклу. Їх детально та всебічно досліджували богослови, історики, літературознавці й мовознавці, але, попри це, не проводився комплексний, усебічний розгляд сюжетів про загибель святих Бориса та Гліба у контексті всієї української агіографії XI–XVIII ст., включно з їхніми переробленими, доопрацьованими житіями з агіографічного корпусу свт. Димитрія (Туптала). Водночас щодо Бориса та Гліба як святих потрібні уточнення, що стосуються типу їхньої святості в агіологічному вимірі. Тому нині є **актуальним** дослідження обраної проблематики.

Кваліфікаційну роботу виконано в науковому семінарі «Інтертекстуальний вимір агіографічного наративу» (керівник – проф. Ісіченко) на кафедрі історії української літератури Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна згідно з тематичним планом її наукових досліджень: «Література українського бароко».

Мета роботи полягає в усебічному, комплексному розгляді сюжетів про загибель свв. Бориса та Гліба в українській агіографії XI–XVIII ст. та уточненні типу (лику) святості святих братів для конкретизації місця цих сюжетів у літературному контексті давньої і ранньомодерної доби.

Досягнення поставленої мети можливе за умови виконання таких **завдань**: (1) дослідити сюжети про загибель святих братів у Літописній статті за 1015 р. та «Чтеніи о житіи...Бориса и Глѣба» прп. Нестора; (2) вивчити сюжет про вбивство святих князів у творі «Съказаніе и страсть и похвала святыю мученику Бориса и Глѣба»; (3) проаналізувати сюжет про вбивство святих у «Книгах Житій святих... март, апрілій, майї» свт. Димитрія (Туптала) 1700 року; (4) охарактеризувати тип (лик) святості Бориса та Гліба.

Об'єкт дослідження – українська агіографія XI–XVIII ст. про свв. Бориса та Гліба.

Предмет вивчення – сюжети про загибель свв. Бориса та Гліба у вітчизняних агіографічних творах XI–XVIII ст.

Під час дослідження теми ми користувалися загальнонауковими (аналізу-синтезу, дедукції-індукції, аналогій тощо) та спеціальнонауковими **методами**. Серед останніх варто передусім виокремити *культурно-історичний метод*. Літературний твір – завжди продукт своєї епохи, свого часу, і він відображає тогочасні суспільно-політичні, ідеологічні, економічні, релігійно-культурні, ментальні реалії. Тому за допомогою цього методу ми вивчали сюжети про вбивство свв. Бориса та Гліба в українській агіографії XI–XVIII ст. в культурно-історичному контексті Середньовіччя, у зв'язку з середовищем, що їх породило, як свідчення суспільно-культурних взаємин княжої доби, історичні джерела. Найважливішими для нас були такі принципи: (1) генетизму, тобто з'ясування культурологічних та літературних джерел житій, меншою мірою біографічних; (2) історизму, тобто розгляду літературних творів як історичних пам'яток.

Інший базовий метод для нашої роботи – *компаративістський або порівняльно-історичний*, який ґрунтується на загальнонауковому методі аналогій та передбачає порівняльне вивчення творів, їхніх частин або загалом національних літератур. Послугуючись ним, ми досліджували аспекти

взаємозв'язку, взаємодії та взаємовпливів агіографічних творів про свв. Бориса та Гліба XI–XVIII ст., передусім сюжетів про загибель святих.

Близьким до компаративістського методу, і відповідно, важливим для нас, є *інтертекстуальний*. За його допомогою ми вивчали міжтекстові зв'язки означених сюжетів, а також їхнє місце у світовій та вітчизняній літературі.

Важливу роль у нашій роботі відіграє метод *літературної герменевтики* як засіб витлумачення й інтерпретації обраних сюжетів, розкриття сенсів, які автори свідомо або підсвідомо закладали в них. Окрім цього варто згадати про (1) *міфокритику*, завдяки якій ми виявляли, міфи, їхні структурні, змістові елементи (міфологеми, міфеми) в сюжетах про загибель свв. Бориса та Гліба; (2) *структурно-семіотичний метод* (що спрямовує увагу на внутрішньотекстові відношення, бінарні опозиції в сюжетах).

Наукова новизна кваліфікаційної роботи полягає в тому, що було комплексно розглянуто сюжети про загибель свв. Бориса та Гліба в українській агіографії XI–XVIII ст., а також уточнено тип (лик) святості святих як чинник жанрової атрибуції текстів.

Результати дипломної роботи можуть стати основою для подальших наукових досліджень, використовуватися на уроках української літератури в закладах загальної середньої освіти, на лекціях та семінарах у закладах вищої освіти, а також під час підготовки й проведення тематичних факультативних і гурткових занять тощо.

Положення дослідження апробовано на науковому семінарі «Інтертекстуальний вимір агіографічного наративу», а також на IV Міжнародній мультидисциплінарній студентській інтернет-конференції «Мозаїка наукової комунікації», що відбулася 8 листопада 2024 р. на базі Львівського національного університету імені І. Франка (назва доповіді: «Інтертекстуальний вимір молитов свв. Бориса та Гліба за матеріалами української агіографії XI–XVIII ст.»).

Публікації

За підсумками Міжнародної мультидисциплінарної студентської інтернет-конференції «Мозаїка наукової комунікації», що відбулася 8 листопада 2024 р. на базі Львівського національного університету імені І. Франка, буде видано збірник тез.

Дипломна робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури, і завершується анотаціями.

Під час роботи над кваліфікаційним дослідженням перед дослідником постала низка викликів, зокрема низька якість скан-копій текстів джерел, а також раптове зникнення потрібної частини «Книг житій святих...» свт.Димитрія (Туптала) з відкритого доступу. Означені аспекти разом із обмеженими технічними можливостями унеможливили безпосереднє цитування текстів джерел мовою оригіналу. Натомість ми змушені були цитувати переклади, які наявні у вільному доступі.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІЯ ВИВЧЕННЯ ЖИТІЙ СВЯТИХ БОРИСА ТА ГЛІБА Й МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історія вивчення сюжетів про святих Бориса та Гліба

Святі Борис та Гліб, які прийняли смерть від рідного брата, Святополка Володимировича/Ярополковича¹ (Окаянного) в 1015 р., традиційно вважаються першими святими, канонізованими в Київській митрополії. Точний час канонізації дослідники визначають по-різному. Він невідомий, оскільки до наших днів документи про канонізацію руських святих не збереглися. Відомо, що шанування пам'яті святих почалося відразу після їхньої загибелі. Беззаперечним доказом канонізації князів можна вважати загальнодержавні врочистості, пов'язані з перенесенням їхніх мощів до нової Вишгородської церкви. Перенесення мощів, згідно з «Повістю временних літ», відбулося в 1072 р. Загалом, наприкінці XI ст. на Русі вже існував добре розвинутий культ свв. Бориса та Гліба. Водночас слід зазначити, що всенародне шанування й канонізація їхнього батька, Володимира Святославича, почалося значно пізніше, не раніше середини XIII ст., а прабаби Ольги - взагалі не раніше другої половини XIV ст. [Ісіченко, 2021, с. 325–328; Сорочан, 2018, с. 104–105].

---

¹ Питання генеалогічних, родинних зв'язків Володимира Святославича та Святополка в джерелах і науковій літературі спірне, дискусійне. Традиційно Володимир визнається батьком Святополка, проте в «Повісті временних літ» у статті за 980 рік, де описано міжусобицю Володимира та Ярополка зазначено, що Володимир убивши Ярополка взяв собі його жону – грекиню (розстрижену монахиною), яка вже була вагітною Святополком. Водночас автор літопису пише, що Володимир не любив Святополка, оскільки той «був від двох батьків: від Ярополка та від Володимира». Аналогічна теза повторена також і в інших давньоруських джерелах, зокрема в «Сказанні...», «Чтенні...» тощо. У своїй фундаментальній роботі Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження. Львів: Інститут українознавства імені І. Крип'якевича, 2000. 649 с. Леонтій Войтович визнає батьківство Володимира щодо Святополка, але водночас констатує наявність дискусії з цього питання. **За нинішнього стану джерельної бази воно буде без остаточної відповіді, відкритим.**

Тому не дивно, що одні з найранніших та найпопулярніших житійних творів у давньоруській агіографії, – це саме життя свв. Бориса та Гліба. У цьому контексті варто зауважити, що специфічною рисою, яка відрізняла вітчизняну агіографію цього періоду від візантійської, було активне створення княжих житій, зокрема житій князів-страстотерпців (свв. Бориса та Гліба) і благовірних князів (свв. рівноап. кнн. Ольги та Володимира). Водночас в означений період створювалися монаші житія [Сорочан, 2018, с. 104–105].

За час тисячолітнього шанування свв. Бориса та Гліба склалася значна агіографічна література про них. Борисоглібський цикл можна умовно поділити на дві основні частини. Перша охоплює давньоруську агіографію (XI–XII ст.), а друга новочасну (XVIII–XIX ст.). Давньоруська агіографія про святих включає в себе найперше літописну статтю про загибель свв. Бориса та Гліба за 1015 р., авторство якої приписують прп. Нестору; вона – найдавніший варіант розповіді про смерть князів. Найпоширеніший житійний твір про святих-князів – «Съказаніє и страсть и похвала святыю мученику Бориса и Глѣба» з розповіддю про їхні чуда та про перенесення мощів у 1072 й 1115 рр., авторство якого приписують Якову Мниху (ця теза, яку вперше висунув митр. Макарій (Булгаков), нині лишається дискусійною і не знайшла підтвердження). Найраніший із 172 рукописних копій «Сказанія...» список міститься в Успенському збірнику XII ст. Важлива складова давньоруської агіографічної спадщини про святих – «Чтеніє о житіи... Бориса и Глѣба» прп. Нестора. Літописну статтю за 1015 р. і «Чтеніє...» зазвичай датують рубежем XI–XII ст. Водночас основу новочасної, ранньомодерної агіографії про князів становить їхнє мінейне житіє, яке склав свт. Димитрій (Туптало), спираючись на всю попередню агіографічну спадщину. Воно ввійшло до його «Книг Житій святих... март, апрілій, май» за 1700 рік. У подальшому, протягом XVIII – початку XX ст., «Книги житій святих» неодноразово перевидавалися, з доповненнями й переробками, які певною мірою негативно вплинули на авторський текст, оскільки здійснювалися під впливом політичної

кон'юнктури. Згадані тексти становлять ядро борисоглібського циклу [Ісіченко, 2021, с. 328–330, 333; Ісіченко, 2011, с. 252–253; Сорочан, 2018, с. 104–105, 118].

Водночас варто зауважити, що вся середньовічна література, зокрема й агіографія, базується на Біблії. Тогочасні автори щедро використовували цитати з неї, різного роду образи, символи та ін. У текстах цього періоду знаходимо велику кількість алюзій на біблійні сюжети. Найчастіше трапляються посилання на П'ятикнижжя Мойсеєве, Псалтир та Євангелія. Тому, досліджуючи твори про свв. Бориса та Гліба, передусім сюжети про їхню загибель, зокрема й біблійні аспекти в них, ми будемо посилатися на текст Святого Письма в перекладі єп. Іларіона (Огієнка), звірений з церковнослов'янським перекладом [Біблія, 1962].

Наукове вивчення житійних творів про свв. Бориса та Гліба в українському літературознавстві започаткував Омелян Огоновський, відомий український мовознавець, літературознавець і громадський діяч другої половині XIX ст. У першому томі «Історії літератури руської» (1887 р.) учений уміщує короткі енциклопедичні довідки про Якова Мниха й прп. Нестора Літописця як авторів житій Бориса та Гліба («Сказанія...» і «Чтенія...», відповідно). Нині думку про Якова Мниха як автора «Сказанія...» критикують. Водночас дослідник розкриває основні віхи життя і творчості свт. Димитрія (Туптала), стисло згадуючи про його «Книги Житій святих...». Учений подає лише загальну характеристику агіографічної збірки, без звертання до окремих житійних статей, що її формують. На цьому вивчення агіографічних творів про святих братів у праці Омеляна Огоновського вичерпується. Фактично він навіть і не розглядає їх по суті, а лише констатує факт їхнього існування [Огоновський, 1887, с. 18, 45, 327–332; Сулима, 2016, с. 1].

Іван Франко у своїх літературознавчих працях «Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 року» (1910 р.) й «Історія української літератури: від початків українського письменства до Івана Котляревського. Частина I»

(1907–1909 рр.) показав становлення давньоруської агіографії в контексті поступу української літературної творчості XI–XIX ст. У «Нарисі...», а саме в четвертому і дванадцятому його розділах «Найстарший літопис» і «Літописні компіляції XII–XIV ст.», автор, розкриваючи питання джерелознавчого характеру, пов'язані з «Повістю временних літ», побіжно згадує літописну розповідь про загибель свв. Бориса та Гліба, стверджуючи, що її автором, імовірно, була особа духовного звання, яку при висвітленні подій та змалюванні історичних постатей цікавили передусім моральні аспекти («Найстарший літопис»). Водночас Франко нічого не пише про «Чтеніє...» прп. Нестора й «Сказаніє...» Якова Мниха. Про життя і творчість свт. Димитрія (Туптала) літературознавець теж майже не згадує, обмежившись сухою констатацією, уміщеною в розділі двадцять восьмому «Православні письменники XVIII ст.»: «"Книги житій святих..." були помітним явищем в українській літературній творчості XVIII ст.» [Франко, 1910, с. 15, 80, 377].

Разом із цим Іван Франко в «Історії української літератури...», а саме у шостому розділі «Агіографія і паломники», ґрунтовніше, ніж у «Нарисі...», розглянув давньоруську агіографічну спадщину. Він приділив значну увагу житійній традиції про свв. Бориса та Гліба, а також питанню канонізаційних процесів на Русі, зазначивши, що брати-князі були одними з перших, кого канонізовано, і про них ще в домонгольський час була написана значна кількість житій. Більшість сучасних учених підтримує цю точку зору.

Дослідник також навів лаконічну біографічну довідку про Якова Мниха як першого руського агіографа й автора «Сказанія...». Нині ця думка критикується. Разом із цим Іван Франко висвітлює проблеми датування «Сказанія...» і його видової належності до житійного канону («Сказаніє...» – не житіє, а звичайна розповідь про вбивство братів-князів, розширена описом монологів святих і боротьбою за владу Святополка та Ярослава). Для дослідника твір, приписуваний Якову монаху, найцінніший з літературної точки зору, натомість з історичної точки зору він жодного значення не має.

Також Іван Франко згадує про прп. Нестора як автора «Чтенія...» [Франко, 1983, с. 100–101]. У своєму аналізі твору вчений зазначає, що «Чтеніє...», хоч і повніше за змістом, ніж «Сказаніє...» Якова, але за значенням ще менш вартісне. «Риторичні монологи, молитви і рефлексії», які притаманні «Чтенію...», дослідник оцінив критично. У розділі п'ятому цієї ж праці («Історіографія і право у старій Русі») міститься невелика заувага про літописний сюжет, пов'язаний з убивством святих братів. У ній висловлено думку про те, що «Чтеніє...» прп. Нестора покладене в основу літописної розповіді про князів за 1015 р. Її Франко теж характеризує негативно.

Про постать свт. Димитрія (Туптала) і його творчий доробок, зокрема про «Книги житій святих...», учений у шістнадцятому розділі своєї роботи «Література другої половини XVII ст.» відгукується різко негативно, оцінюючи «Книги житій святих...» як невдалу спробу поєднати східну й західну традиції. Жодного розгляду твору автор не робить. Загалом це основні аспекти внеску Івана Франка в дослідження борисоглібського циклу. Багато в чому вони несправедливі й тенденційні, особливо щодо постаті свт. Димитрія (Туптала) і його агіографічного доробку [Франко, 1983, с. 85, 101–102, 313].

Подальшого розвитку вивчення давньоруської агіографії про свв. Бориса та Гліба набуло в «Начерку історії української літератури. Частина I: домонгольський період» (1909 р., перше видання; 1923 р., друге) Богдана Лепкого, відомого українського письменника, літературознавця, публіциста кінця XIX – першої половини XX ст. У розділі третьому «Начерку...» (1909 р.) учений помістив згадку про «Сказаніє...» у контексті висвітлення творчості Якова Мниха, а також згадку про «Чтеніє...» прп. Нестора Літописця. Лепкий зазначає, що преподобного можна вважати автором «Чтенія...», надає характеристику його змісту. У підсумку Богдан Лепкий оцінив «Чтеніє...» критично - як шаблонний твір, що позбавлений реалістичності та наслідує візантійську біографічну традицію. Разом із цим у розділі четвертому, висвітлюючи питання, пов'язані з джерелознавчим аналізом «Повісті

временних літ», науковець пише й про борисоглібський літописний сюжет. У ньому автор відносить розповідь про святих братів до одного з автохтонних джерел літопису, яке близьке до «Сказанія...» Якова [Лепкий, 1909, с. 171–174].

У другому виданні «Начерку...» за 1923 рік Богдан Лепкий характеризує агіографічну спадщину про свв. Бориса та Гліба в тому ж контексті, що й у виданні 1909 року, лише в деяких місцях деталізує свої положення, зокрема про «Сказаніє...» Якова Мниха. У роботі «Наше письменство» (1941 р.) автор побіжно згадує про досліджувані твори, фактично констатує саме їхнє існування та авторську належність. Імовірно, це зумовлено самим форматом його праці [Лепкий, 1941, с. 8–9, 43; Сулима, 2016, с. 2–3].

Невдовзі після виходу у світ першого видання «Начерку...» Богдана Лепкого з'явилася «Історія українського письменства» (1911 р.) Сергія Єфремова. Сергій Єфремов – відомий український політичний діяч, активний учасник національно-визвольних змагань 1917–1921 років, літературознавець, публіцист, жертва сталінських репресій. Загинув Єфремов у 1939 році, у в'язниці. Означена робота неодноразово перевидавалася, зокрема в 1919, 1929 роках. Під час дослідження ми послуговувалися виданням 1919 року в передруці 1995 р.

У своїй роботі, а саме в розділі першому, «Письменство княжих часів», учений відносить Якова Мниха й прп. Нестора як авторів агіографічних творів про князів-страстотерпців до категорії письменників, стиль яких характеризувався простотою, лаконічністю, недоладністю, переказовою фактографічністю, а також суттєвими запозиченнями зі Святого Письма. Водночас у другому розділі, «Письменство польсько-литовських часів (українські письменники на Московщині)», учений згадує про свт. Димитрія (Туптала) як про автора фундаментальної агіографічної збірки «Книги житій святих...», з якої під час перевидання було вилучено ознаки живої української

мови. Загалом на цьому вичерпано розгляд борисоглібського циклу Сергієм Єфремовим [Єфремов, 1995].

У 20-х роках ХХ ст. світ побачила низка віхових для поступу української літературознавчої думки праць. Зокрема це тритомник «Історія української літератури» (1920–1924 рр.) Михайла Возняка та багатотомна «Історія української літератури» (1923 р.) Михайла Грушевського. В означених роботах послідовно розкрито ключові аспекти розвитку української літератури від початків писемності в Х–ХІ ст. до ХVІІІ ст.

Михайло Возняк приділяє значну увагу давньоруській агіографії в розділі «Давня доба української літератури (оригінальне письменство духовного змісту)». Він детально характеризує літературну діяльність Якова Мниха, зокрема його «Сказаніє...», а також розглядає житійні твори прп. Нестора.

Аналізуючи твори, які приписують Якову Монаху, і скупі біографічні відомості про нього, учений ставить під сумнів думку, що вони належать конкретно йому, а не іншому монаху Якову, бо в ХІ–ХІІ ст. було декілька ченців з таким ім'ям. Ця заувага стосується й «Сказанія...», яке вчений відносить до ХІІ ст. (не пізніше 1115 року). Науковець також звертає увагу на літературну цінність життя, водночас наводячи стислий переказ його змісту. На цьому загалом завершується розгляд «Сказанія...».

Переходячи до висвітлення агіографічної творчості прп. Нестора, Михайло Возняк передусім надає інформацію щодо біографії святого. Далі він досліджує питання авторства «Чтенія...», датування твору, його структури тощо. Науковець зазначає, що автор роботи, – безсумнівно, преподобний Нестор, та датує твір 80-ми роками ХІ ст. Водночас висловлено заувагу про певний зв'язок між «Чтенієм...» і «Сказанієм...» Якова, не применшуючи, однак, оригінальності першого. Загалом учений ставить «Житіє прп. Феодосія Печерського», автором якого теж був прп. Нестор, вище за цінністю з історико-літературного погляду, ніж «Чтеніє...», пишучи про ті самі його вади, що й попередники. Попри це, він зазначає, що «Чтеніє...» як агіографічний твір

краще виконаний, ніж «Сказаніє...» Якова [Возняк, 1992, с. 164–171]. У праці також знаходимо коментований аналіз змісту життя (під час викладу змісту «Сказанія...» дослідник не надає коментарів). У сприйнятті науковця досліджуваний твір прп. Нестора – «перше справжнє житіє «на українському ґрунті»». Літописну статтю за 1015 р. про святих князів Михайло Возняк не згадує [Возняк, 1992, с. 171].

Михайло Возняк – один із перших в українському літературознавстві, хто надав більш-менш детальну характеристику життя і творчості свт. Димитрія (Туптала), зокрема його головної праці - «Книги житій святих...». Возняк оцінює значення твору святого, подає загальні зауваги джерелознавчого характеру, детально висвітлює літературні джерела житійного корпусу, виділяючи в окремий підрозділ проблему апокрифічної компоненти в збірці. На цьому вичерпується науковий розгляд борисоглібського циклу в роботі Михайла Возняка. У ній дослідник виходить на якісно новий рівень, порівняно з попередніми літературознавчими працями [Возняк, 1992, с. 591–599].

Своєю чергою Михайло Грушевський у другому томі «Історії української літератури», а саме в розділі «Оригінальне письменство XI–XII ст. (Агіографічні писання)», подає характеристику давньоруської агіографічної традиції про свв. Бориса та Гліба. Вона загалом не виходила за межі тогочасних, уже усталених підходів до висвітлення проблематики агіографічної спадщини про князів-страстотерпців у науковій літературі.

В історико-літературних курсах Івана Стешенка, активного учасника національно-визвольних змагань 1917–1921 років, та Миколи Гнатишака, літературознавця, журналіста, знаходимо лише констатацію існування означених творів, навіть без короткої довідкової інформації [Сулима, 2016, с.4–5].

Віховими у вивченні борисоглібського циклу в українському літературознавстві є роботи Дмитра Абрамовича й Сергія Бугославського [Абрамович, 1916; Абрамович, 1929, с. 32–61; Бугославський, 1928]. Вони

включають критичне, детально коментоване видання основних агіографічних текстів про святих князів (Літописна стаття за 1015 р., «Сказаніє...» й «Чтеніє...» прп. Нестора).

Друга половина ХХ ст. ознаменувалася виданням у Нью-Йорку фундаментальної «Історії української літератури» (1956 р.) Дмитра Чижевського. Незважаючи на те, що з часу її першої публікації минуло майже сімдесят років, вона не втратила своєї актуальності. Важлива специфічна риса роботи полягає в тому, що автор виробив власний підхід до висвітлення поступу української літератури. Він базувався на періодизації відповідно до зміни мистецьких стилів. Сам принцип такої періодизації запропонував в «Історії української літератури» Микола Гнатишак, але через ранню смерть він не встиг реалізувати свого задуму, розвиненого Дмитром Чижевським.

У праці вченого давньоруська агіографічна спадщина про свв. Бориса й Гліба розглянута в розділі «Доба монументального стилю (Київська держава)», підрозділи «Повістярство» і «Житія». Науковець відносить до житій лише «Чтеніє...» прп. Нестора, натомість літописну статтю за 1015 р. про святих братів і «Сказаніє...» він зараховує до повістярської літератури. Дослідник висловлює важливу думку про вплив на постання борисоглібського канону перекладної агіографічної літератури, житій свв. Димитрія Солунського, Кирила й Мефодія, В'ячеслава Чеського та Людмили. Загалом виклад матеріалу в його роботі характеризується об'єктивністю, світоглядною нейтральністю. У Чижевського відсутні суб'єктивні оціночні судження, які знаходимо в попередніх літературознавчих працях, навіть в Івана Франка. Автор належним чином розглядає ключові аспекти досліджуваних житій, надаючи коментарі не тільки щодо мистецької, літературно-історичної їх компоненти, а й щодо компоненти релігійно-богословської, пов'язаної з використанням Святого Письма, молитвами, що уміщені в текстах творів (їхніми джерелами були Псалтир, Євангеліє тощо). Водночас дослідник вивчає політико-ідеологічну складову означених житій, найперше «Чтенія...», чого не

робили його попередники. Це дає можливість зрозуміти суть агіографії про свв. Бориса та Гліба в контексті епохи, її значення для сучасників. Загалом автор резюмує, що всі три твори, які присвячено князям, добре зроблені [Чижевський, 1956, с. 81–84, 90–94].

У розділі «Бароко» Дмитро Чижевський уміщує коротку згадку про свт. Димитрія (Туптала) і його «Книги житій святих...». У ній дослідник звертає увагу на сутєве значення цієї збірки як зразка української духовної (повістярсько-розповідної) барокової літератури, а також на те, що первісна мова твору зіпсована внаслідок російської редактури. На цьому загалом вичерпано аналіз агіографічної спадщини про святих князів у праці вченого. Вона значною мірою вплинула на подальший розвиток української літературознавчої думки [Чижевський, 1956, с. 276–277].

Варто також згадати курси історії української літератури, які видавав Інститут літератури імені Тараса Шевченка АН УРСР (1954, 1967 рр.). У 1954 році вийшла двотомна «Історія української літератури», за редакцією відомого українського філолога-літературознавця Олександра Білецького. Перший її том присвячено «дореволюційній» (мається на увазі жовтневий переворот 1917 р.) українській літературі. В означеній роботі давньоруська агіографічна спадщина розглянута в частині першій, розділі першому «Література Древньої Русі до кінця XIII ст.» (автор Микола Гудзій). Попри те, що праця писалася в умовах ідеологічного контролю, домінування комуністичної ідеології, науковцю вдалося досить об'єктивно, нейтрально й неупереджено розглянути агіографію Київської Русі загалом, і зокрема твори про свв. Бориса та Гліба (Літописна розповідь за 1015 р., «Сказаніє...» і «Чтеніє...»). Науковець торкнувся датування текстів, означивши час їхнього створення рубежем XI – XII ст. Разом із цим він відносить «Сказаніє...» до жанру повістярської, а не агіографічної літератури, акцентуючи увагу на його психологізмі, політико-ідеологічній складовій. До власне житійної творчості, як класичний її зразок, учений зараховує «Чтеніє...» прп. Нестора. За рівнем мистецької викінченості

для дослідника воно нижче, ніж «Сказаніє...». Незважаючи на це, мета створення обох творів єдина, – обґрунтування святості братів у контексті засудження князівських міжусобиць, чвар, які протягом середини XI – середини XIII ст. охопили Русь. Про «Книги житій святих...» свт. Димитрія (Туптала) знаходимо лише побіжну згадку, у контексті висвітлення літературного процесу другої половини XVII ст. [Сулима, 2016].

У 1967 році Інститут літератури імені Тараса Шевченка АН УРСР випустив перші томи «Історії української літератури» у восьми томах. Статтю про давньоруську агіографічну спадщину написав відомий український літературознавець Володимир Кречотень. Досліднику вдалося досить об'єктивно розглянути твори, які становлять основу борисоглібського циклу (Літописну розповідь за 1015 р., «Сказаніє...» і «Чтеніє...»). Науковець наголошує на спорідненості перших двох текстів, уважаючи їх зразками повістярства. Натомість класичне житіє, на думку автора, – «Чтеніє...». Він також висвітлює питання, пов'язані з політико-ідеологічним складником творів. Загалом дослідник повторює висновки своїх попередників. На цьому завершується розгляд досліджуваної проблематики у радянських курсах історії української літератури [Кречотень, 1967, с. 120–124].

Рубіж XX – XXI ст. в українському літературознавстві ознаменувався поступовою зміною методологічних підходів до вивчення історії української літератури. Українські літературознавці отримують можливість безперешкодного ознайомлення зі здобутками західного літературознавства. У цей час з'являється значна кількість спеціальних праць з проблематики агіографічної спадщини про свв. Бориса та Гліба.

Вагомий внесок у її вивчення зробив Олександр Александров. Він одним з перших серед українських науковців почав розробляти у своїх працях питання міфопоетики в давньоруських текстах про святих князів. Науковець детально розглянув постаті обох братів у річищі «близнюкового міфу», інтертекстуальності. Він звертався до чисельних старо- і новозаповітних

образів, алюзій, алегорій, символів (Каїнів гріх, образ Агнца й спасительна хресна жертва Ісуса Христа), які містяться у творах про святих подвижників [Александров, 2010, с. 10–23; Александров, 2010, с. 188–451].

Слід також згадати коментоване українськомовне видання агіографічних текстів про князів, що його підготувала Ірина Жиленко, а також її статтю, присвячену києво-печерській писемній традиції вшанування свв. Бориса та Гліба.

У 2016 році опубліковано статтю Віри Сулими, у котрій вона детально розглянула історію вивчення–відображення давньоруських творів про святих братів в історіях української літератури (від кінця ХІХ – до початку ХХІ ст.). Її робота, – історіографічний нарис із проблеми [Сулима, 2016, с. 1–9].

Для дослідження означених текстів надзвичайно важлива праця Євгена Джиджори «Гімнографія Київської Русі...» (2018 р.). У ній науковець детально вивчає канони на преставлення та на перенесення мощів свв. Бориса й Гліба в семіотично-символістському, міфо-поетичному контекстах, спираючись при цьому на агіографічну літературу про них [Джиджора, 2018, с. 218–230, 257–272].

Менша увага в новітній час у вітчизняному літературознавстві приділялася вивченню сюжетів про свв. Бориса та Гліба в «Книгах житій святих...» свт.Димитрія (Туптала). За цей час знаходимо лише кілька ґрунтовних робіт, зокрема дисертацію Антонія (Фіалка), митр. Макарівського (1998 р.). Владика розглянув життя, пастирське служіння й агіографічну творчість свт. Димитрія. Підрозділ, присвячений святителю як автору «Книг житій святих...», досить короткий. У ньому висвітлено основні проблеми, пов’язані з агіографічною збіркою, найперше джерелознавчого характеру. Автор дає лише загальну характеристику твору.

Водночас досить ґрунтовний аналіз сюжету про святих братів у «Книгах житій святих...» подав Назар Федорак у своїй статті «Борисо-Глібський сюжет у “Житіях святих” Дмитра Туптала» (2007 р.). Науковець усебічно розкрив

текстологічно-стилістичні аспекти досліджуваних творів, включно з питаннями, які стосуються молитов святих братів.

Звертався до сюжетів про свв. Бориса та Гліба архієпископ Ігор (Ісіченко). Науковець детально розглянув давньоруські тексти про святих (Літописна стаття за 1015 р., «Сказаніє...» та «Чтеніє...») в «Історії української літератури: Середньовіччя, Ренесанс» (2021 р.). У роботі охарактеризовано поняття агіографії, історію канонізації руських святих, висвітлено специфіку давньоруської агіографічної творчості, яка, зокрема, полягає в наявності жанру княжих житій. Учений надав розлогу джерелознавчу, композиційно-сюжетну, змістову характеристику означеним творам. Він також проаналізував політико-ідеологічну, історичну, літературно-мистецьку та релігійно-богословську їх компоненти, включно з молитвами [Ісіченко, 2021, с. 324–339].

Водночас в «Історії української літератури: Бароко» (2011 р.) науковець розглянув «Книги житій святих...» свт. Димитрія (Туптала). У підручнику висвітлено історію створення агіографічної збірки у зв'язку з віхами життя її автора, детально охарактеризовано джерела, якими послуговувався свт. Димитрій, особливості інтерпретації текстів, що ввійшли до зібрання, мову твору тощо. Але дослідник не подає безпосередньо аналізу житій святих братів [Ісіченко, 2011, с. 252–257].

Отже, історіографічна база роботи репрезентативна та дає можливість досягти поставленої мети й виконати визначені завдання.

1.2. Методологічна основа дослідження

Методологічну основу нашого дослідження складає концепт «риторичного дискурсу», який ґрунтується на двох змістових положеннях, «риторики–риторичності» та «дискурсу».

Риторика сягає своїми витокami античної доби. Вона почала формуватися в середині V ст. до н. е. на о. Сицилія, у м. Сіракузи, а найвищого розквіту досягла на початку V – в середині IV ст. до н. е. завдяки Сократу, Арістотелю й особливо Платону. Платон вважається основоположником діалогічного методу, що можна розглядати як прообраз сучасної наукової дискусії. Водночас Арістотель у трактаті «Риторичне мистецтво» узагальнив та систематизував напрацювання попередників у цій сфері. Загалом риторика в часи античності розумілася як теорія й практика усного мовлення. Найрозвинутішою вона була саме в давній Греції, на відміну від Давнього Риму, оскільки важливою, ключовою рисою її культури була ороакустичність, тобто орієнтація на усне, живе мовлення.

У часи пізньої античності риторика ввійшла до комплексу «семи вільних мистецтв», який сформулював Марціан Капелла в роботі «Шлюб Філології з Меркурієм» (V ст. н. е.). Вона належала до «тривіуму», котрий визначав упорядковану та завершену модель мови. У ньому граматики відповідали за правильність мови, риторика за аргументованість, переконливість, а логіка за правдивість та зв'язність. Загалом середньовічна риторика розвивалася передусім на основі арістотелевої традиції. Нового імпульсу для її розвитку надав Ренесанс. У цей час відбулося звернення до класичних мов, античного спадку та його переосмислення під час вивчення літературних пам'яток тієї доби (Данте Аліґ'єрі «Про народне красномовство», «Бенкет»; Джованні Бокаччо, Джозеф Скалігер та ін.).

Зрештою поступ риторики в XVII–XVIII ст. став однією з підвалин філології як науки, що почала формуватися наприкінці XVIII ст. Але сама риторика з цього часу занепадає, залишившись у сфері церковного вжитку як складова частина гомілетики–проповідництва [Синчак, 2020, с. 13–17]. Натомість філологія набула статусу фундаментальної університетської дисципліни. Загалом усе XIX ст. характеризується розквітом філології. У мовознавстві та літературознавстві того часу формуються чисельні школи,

течії та напрями, зокрема міфологічно-романтична (Фрідріх Шелінг, брати Август та Фрідріх Шлегелі, Фрідріх Мюллер), біографічна (Шарль Огюстен Сен-Бев), культурно-історична (Огюст Конт, Іпполіт Тен), компаративістська (Теодор Бенфей) та ін.

Нова віха розвитку в історії риторики настала у ХХ ст. У цей час відбулося її відродження, переосмислення в контексті здобутків філологічної науки, лінгвістичного (Людвіг Вітгенштайн, Едмунд Гуссерль), постмодерного (Жак Дерріда, Жан-Франсуа Ліотар, Мішель Фуко), а також комунікативного підходів (Карл-Отто Апель, Юрген Габермас, Карл Ясперс), і загалом у річищі нових постмодерністських філософських течій. Риторика почала наближатися до лінгвістики після того, як відбулося переосмислення її від теорії, орієнтованої на породження дискурсу (класична риторика), до теорії його вивчення (неориторика Хаїма Перельмана й Ольбрехт-Тітек). Водночас варто згадати методологічний підхід Кеннета Барта й американської риторики критики, риторики прагматики Джефрі Лічча та порівняльної риторики Роберта Каплана. Нині методологію риторики застосовують у дискурсивному аналізі та риторичних студіях. Загалом зв'язки риторики й лінгвістики прослідковуються на рівні дискурсу, який може розглядатися як синонім слова «текст» [Синчак, 2020, с. 17–36].

Використовуючи в нашій роботі методологію риторики дискурсу, досягнення культурно-історичного, інтертекстуального, літературно-герменевтичного, міфокритичного, структурно-семіотичного підходів, а також компаративістики як методу, що спрямований на виявлення міжлітературних зв'язків на основі зіставлення творів і явищ національних письменств, одного або різних історичних періодів, ми будемо вивчати сюжети про загибель свв. Бориса та Гліба в українській агіографії ХІ–ХVІІІ ст., давньоруській і ранньомодерній. Розглянемо мовно-стилістичні, художні, міфологічні, ідеологічні, інтертекстуальні засоби, образи, кліше, які

використали автори. Дослідимо мотиви вживання тих або інших прийомів, їхню еволюцію та співвідношення.

Отже, історіографія та джерельна основа дипломної роботи, її методи й методологія репрезентативні, і дають можливість досягти поставленої мети.

РОЗДІЛ 2

МУЧЕНИЦТВО, БЛАГОВІРНІСТЬ ТА СТРАСТОТЕРПНИЦЬКИЙ ПОДВИГ ЯК ФОРМИ ХРИСТИЯНСЬКОЇ СВЯТОСТІ: ІСТОРІЯ ТА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ В СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ АГІОГРАФІЇ

Агіографія як вид літературної творчості охоплює розповіді про святих людей, їхнє життя та подвиги благочестя, мучеництва. У цьому контексті важлива категорія «святості». Вона займає одне з ключових місць в категоріально-понятійному апараті агіографії (вивчає житійну літературу) та агіології (досліджує святість як явище), і сягає своїми витокami Святого Письма.

У тексті Біблії дослідники нарахували майже дві тисячі згадок про святість у різних її формах. Перша з них міститься в Книзі Буття, коли розповідається

про Боже благословіння сьомого дня (Бут. 2: 3). Святість постає як наслідок Господньої волі, її визначення [Сорочан, 2018, с. 28–29].

Церква, спираючись на Святе Письмо та Святе Передання, визнає святим передусім Бога (Лев. 11: 45; Іс. 6: 3, 49: 7; 1Пет. 1: 16). «Святість» належить до Його катафатичних властивостей, тобто таких властивостей, які характеризують божественні дії у світі, проте не Його природу. Водночас слід наголосити на тому, що повною мірою святий тільки Господь. Він – абсолютне добро, і водночас податель святості (Лев. 11: 45; 1 Пет. 1: 16).

Споріднене, але не тотожне з категорією «святості», поняття «світло». Окрім цього, святим визнається все, що причетне до божественних енергій, Його благодаті (Ім'я Господнє, Церква та ін.), а також люди, які виконують Божу волю, присвятили своє життя Йому, преобразилися під дією благодаті. Існує значна кількість форм святості, шляхів праведного, боговгодного життя (1Кор. 12: 8–11). Серед них найчастіше зустрічаються мучеництво, монаший та святительський подвиги, безкровне мучеництво, сповідництво та ін. [Сорочан, 2018, с. 29–33; Стойчев, 2022, с. 84–85; Brown, 1971, р. 80–101].

Святі апостоли та мужі апостольські впродовж I–III ст. ревно проповідували християнство серед народів Римської імперії. Усі апостоли, окрім Іоанна Богослова, зазнали страдницької кончини за поширення Євангелія - доброї новини про воскреслого Ісуса Христа. Їхні послідовники жорстоко переслідувалися римською владою, кати піддавали перших християн страшним тортурам, аби ті зреклися своєї віри, про що маємо свідчення в описах мучеництв: (1) актах мучеників (їхні тексти збереглися в складі різних агіографічних творів); (2) мучеництвах (св. Полікарпа, єп. Смірнського, Прокопія) тощо. Тому традиційно мучениками називають усіх християн, які були вбиті за сповідання Христа (мчч. севастійські, нікомедійські та ін.), а великомучениками - тих мучеників, які зазнали особливо сильних і тривалих страждань (вмчч. Георгій Побідоносець, Пантелеймон цілитель, Євстафій Плакида; вмцц. Ірина Македонська, Варвара

Ліопольська, Катерина Александрійська та ін.). Водночас преподобномученики (прмчч. синайсько-раїфські, лаври Савви Освяченого, давидо-гареджійські), і священномученики (сщмчч. Ігнатій Богоносець, єп. Антіохійський, Кипріан, єп. Карфагенський, Власій, єп. Севастійський) – монахи та служителі церкви (диякони, єпископи, архієпископи, митрополити), які загинули за віру в Христа [Слободской, 2012, с. 448; Сорочан, 2018, с. 32, 57–59; Brown, 1971, р. 80–101; Brown, 1982; Patlagean, 1983, р. 101–121].

У IV–V ст. гоніння на Церкву поступово згасають, на зміну мучеництву приходять монаший та святительський подвиги як безкровне мучеництво, відповідно з'являються та набувають масового поширення нові форми святості: (1) преподобні (прпп. Павло Фівейський, Антоній Великий, Іларіон Великий); (2) святителі (свт. Іоанн Золотоустий, архієп. Константинопольський, Василій Великий, архієп. Кесарійський, Григорій Богослов, єп. Назіанзінський, Климент, Афанасій та Кирило, єп. Александрійські). Означена зміна впливає й на житійну літературу. Головну роль в агіографічному корпусі починають відігравати монаші житія. Найдавніше та взірцеве, для всієї подальшої агіографічної творчості, монаше житіє – «Житіє прп. Антонія Великого», що його написав свт. Афанасій Великий, архієп. Александрійський [Kuzmenko, 2021, р. 80; Brown, 1971, р. 80–101; Brown, 1982; Patlagean, 1983, р. 101–121].

Разом із цим в означений час з'являються перші правителі, що сповідують християнство (Костянтин I Великий). Відповідно маємо появу особливої форми святості – благовірних (епоха Вселенських соборів IV–VIII ст.). Церква вшановує як благовірних тих правителів, які прославилися особливим благочестям і турботою про зміцнення християнства у своїх володіннях. До цього лику святих зараховано низку римських і пізніших візантійських імператорів, зокрема згаданого Костянтина I Великого, який легалізував християнство («Міланський едикт» 313 р.), Юстиніана I, Феодору, котра поклала кінець іконоборству; царів Болгарії (Борис-Михайло та Петро),

правителів Чехії (Вацлав чи ж Вячеслав), Грузії (Давид III Відновлювач, Тамара) та Сербії. Досить часто благовірних відносять і до інших ликів святості, передусім до рівноапостольних (бо вони сприяли поширенню та утвердженню християнства, чим уподобилися апостолам), рідше до мучеників. Мірою формування культу благовірних правителів складався канон їхнього зображення в агіографічній літературі [Сорочан, 2018, с. 32; Brown, 1971, р. 80–101; Brown, 1982; Patlagean, 1983, р. 101–121; Patlagean, 1989, р. 345–361].

Наприкінці X ст. разом із християнською вірою Київська Русь сприйняла особливі форми літературної творчості, зокрема й агіографію. Давньоруська агіографічна традиція складалася під потужним впливом візантійсько-болгарсько-чеської, але невдовзі вдалося виробити власну специфіку, яка передусім полягала в значному поширенні княжих житій. На Русі церковне шанування своїх правителів як благовірних набуло особливої популярності, хоча сам термін «благовірний» на позначення цього лику святості поширився пізніше. В окремих випадках канонізація правителів відбувалася під впливом політичних чинників. Нині загалом налічують понад 50 руських князів та княгинь, яких шанують в означеній категорії святих, серед них найперше брати Борис (Роман), князь Ростовський, та Гліб (Давид), князь Муромський, котрі, згідно з агіографічними та літургічними текстами про них («Літописна стаття за 1015 р., «Чтеніє о житіи...Бориса и Глѣба» прп. Нестора, а також «Съказаніє и страсть и похвала святыю мученику Бориса и Глѣба» та ін.) були ревними, добрими християнами, і сприяли утвердженню християнства у своїх володіннях. Хоча ці свідчення слід сприймати критично, зі значною обережністю, оскільки автори у відображенні постатей братів передусім керувалися усталеним агіографічним каноном, зокрема за взірць бралися житія свв. Димитрія Солунського, Вацлава й Людмили Чеських та ін. Разом зі свв. Борисом та Глібом нині як благовірні прославлені Ярослав Мудрий, Ірина-

Анна Київська, Володимир Мономах, Ігор Київський, Іоанн Путивльський та ін. [Джиджора, 2018, с. 218–220].

Водночас Церква шанує свв. Бориса та Гліба як страсотерпців. Це особлива та малопоширена форма святості. Зазвичай у лику страсотерпців прославляють представників монарших родів, які загинули за сповнення заповідей, тобто добровільно відмовилися від влади, військового заступництва та прийняли страдницьку кончину, що була мученицькою за своїм характером, але не за змістом, оскільки їх не примушували зрікатися віри. У цьому контексті подвиги святих братів є одними з найпоказовіших, оскільки Борис і Гліб перед загрозою смерті від рідного брата Святополка відмовилися від намірів військового протистояння, братовбивства та з покірністю й смиренням, уподібнившись Ісусу Христу в його хресному шляху та смерті, прийняли страждання, загибель і - як наслідок - вічне життя з Богом. Варто також зауважити, що традиція найменування святих братів мучениками та страсотерпцями знайшла яскраве вираження в молитовно-літургичній практиці, зокрема в канонах на преставлення Бориса та Гліба («Даждь ми отъпусть...») і на перенесення їхніх мощів («Похвалимь вѣрніи...»). У них брати розуміються та прославляються не просто як мученики, а як великомученики [Джиджора, 2018, с. 218–232, 257–272; Brown, 1971, р. 80–101; Brown, 1982].

Отже, «святість» – це одна з основних категорій агіографії та агіології. Вона займає важливе місце в християнському віровченні загалом, сягаючи витокami Святого Письма та Святого Передання. Церква визнає святим повною мірою тільки Бога, але водночас святим визнається все, що причетне до божественних енергій, Його благодаті, зокрема люди, які присвятили своє життя Йому. Традиційно найпоширеніші форми святості – мучеництво, монаший (преподобні) та архієрейський (святителі) подвиги, сповідництво. В окремі історичні періоди домінував той або інший вид святості, зокрема I–III ст. – це епоха мучеництва. У подальшому мірою поширення та утвердження

християнства головна роль переходить до монашого та святительського подвигів, хоча мучеництво ніколи не зникає. З появою в IV–V ст. перших правителів, що сповідували християнство, утверджується особлива форма святості «благовірних», формується специфічний канон відображення цих святих в агіографічній літературі.

Разом із християнством на Русь проникають нові форми літературної творчості, зокрема агіографія, яка розвивається під значним впливом візантійсько-болгарсько-чеської традиції. Але невдовзі вдається виробити власну специфіку, що знайшла вираження в поширенні княжих житій. Загалом на Русі традиція церковного шанування своїх правителів набула значної популярності, проте самоназва форми святості «благовірний» почала використовуватися пізніше. Святі Борис та Гліб були одними з перших, кого прославили в цьому лику.

Водночас їх іменують страсотерпцями й мучениками (великомучениками), у контексті подвигу виконання заповідей Господніх навіть до смерті. Проте мучениками святі брати були лише за формою їхньої загибелі, натомість за змістом вони не можуть уважатися ними, оскільки примусу до зречення віри щодо них не було. Тому нині найобґрунтованішою видається традиція шанування святих Бориса та Гліба як благовірних князів-страсотерпців.

РОЗДІЛ 3

СЮЖЕТ ПРО ЗАГИБЕЛЬ СВВ. БОРИСА ТА ГЛІБА В АГІОГРАФІЇ РУСИ-УКРАЇНИ (ХІ–ХІІ СТ.)

3.1. Сюжет про вбиття святих братів у «Повісті временних літ».

У літописній статті за 1015 р. про свв. Бориса та Гліба автор концентрує увагу на обставинах загибелі братів. Річна стаття починається з короткого вступу, в якому автор розповідає про смерть св. кн. Володимира Святославича, зокрема подає панегірик, у котрому князь порівнюється з Костянтином I Великим, та повідомляє про те, як у Києві захопив владу Святополк, прозваний Окаянним.

Після опису означених подій мова йде власне про князівську міжусобицю. До Бориса, що повертався з військового походу на печенігів, у який його, незадовго до смерті, відправив батько, Святополк надсилає вбивць, вишгородських бояр «Путьшу, Тальця, Єловичя та Ляшка» [Лаврентіївський літопис, 1926]. Борис у той час знаходився на р. Альті, де зупинився разом із дружиною, отримавши звістку про смерть батька. Він не хотів розпочинати

міжусобиці, проливати братню кров, а тому не згодився на пропозицію воєначальників узяти владу в Києві. Після відмови військо залишило його, zostалися тільки найближчі соратники та слуги.

Невдовзі після цього рано-вранці до княжого табору приходять найманці, щоби виконати доручення Святополка. У цей час вони чують, що Борис не спить, натомість, повідомлений про братові наміри щодо нього, стоїть на молитві, співаючи утрєню. У творі молитвослів'я святого розпочато з уривків з ексапсалмів (до ексапсалмія або шестопсалмія належать псалми 3, 37, 62, 87, 102 й 142). Загалом дух цієї частини богослужіння мінорний. Він зображує гріховний стан людей, сповнений різного роду бід, скорбот, напастей. Водночас у ньому маємо покайні мотиви та сподівання на милосердя Боже [Лаврентіївський літопис, 1926].

Необхідно наголосити на тому, що в цьому молитвослів'ї князя вміщено саме уривки з ексапсалмів, а не цілком наведено тексти псалмів, якими молився князь, і до того ж вони відповідно оброблені та модифіковані. Це не випадково. Автор відібрав саме ті частини означених псалмів, які найбільше відповідають ситуації, у якій вони виголошені, станові героя. Псалми передають внутрішній стан героя, глибше розкривають його, інтенсифікують, справляючи додатковий ефект на читача, занурюють читача в передсмертні переживання князя, змушують емпатувати, співпереживати йому, а також компенсують брак сюжетного матеріалу.

З 3 псалма повністю та без змін узято перший його вірш: «Господи! За що примножились вороги мої²! Багато стають супроти мене» (Пс. 3: 2). У цих рядках герой твору скаржиться Господу Богу, єдиній своїй надії та опорі в біді, оскільки силове вирішення конфлікту він відхилив, розпустивши військо, що його вороги примножилися, стали надзвичайно чисельні, обступили з усіх боків та загрожують йому. У наступних словах молитви, узятих з псалма 37,

---

² (як примножились вороги мої), тобто як їх стало багато.

але дещо модифікованих: «Бо стріли Твої встромилися в мене (3), бо я готовий до бід, і скорбота моя передо мною... (18)» - Борис смиренно виголошує, що ні в чому не звинувачує Творця, натомість розуміє, що випробування, яке спіткало його, – це покарання за гріхи. Борис говорить, що готовий стерпіти ту біду, що випала йому. Далі Борис переважно молиться уривками віршів зі 142 псалма: «Господи! Почуй молитву мою (1, частина вірша), і не судися з рабом Твоїм, тому що не виправдається перед Тобою жоден з тих хто живе (2, повний вірш), бо ворог переслідує душу мою (3, частина вірша)» [Лаврентіївський літопис, 1926]. У них він закликає Бога почути його прохання про допомогу, не судитися з ним, не судити по всій суворості, тобто бути милосердним, милостивим щодо нього, оскільки в іншому випадку не тільки він, а й будь-хто жодним чином не виправдається, оскільки всі люди за своєю природою грішні. Вони повсякчас грішать думками, словами, діями, усвідомлено та неусвідомлено, і тільки Бог повною мірою святий та безгрішний, і сам невичерпне джерело святості. Борис також говорить, що ворог переслідує його душу, маючи на увазі диявола та вбивць. Диявол намагається страхом смерті зламати Бориса й змусити внаслідок цього втратити нагороду, яка чекає на нього за те, що випробування буде з гідністю подолано. Натомість князь смиренно просить Божої допомоги, щоби пройти все до кінця з честю та гідністю. На цьому автор закінчує Борисів спів ексапсалмів.

Далі агіограф уміщує вірші з псалма 21, якими молився князь. Вони підібрані за тим самим принципом, що й із ексапсалмів: «Обступили мене тельці вгодовані (13, частина вірша)... Зібрання злих обступило мене (17, частина вірша)». У цих словах Борис скаржитья Богові, що йому загрожують сильні та підступні вороги, яких уособлюють «тельці вгодовані». Псалмоспів Бориса продовжено віршем з псалма 7: «Господи Боже мій, на Тебе моє сподівання, спаси мене та від усіх гонителів моїх позбав мене» (1, повний вірш). В означеному молінні Бориса, попри те, що його обступили дужі

вороги, виражена вся його смиренна надія та сподівання на Бога як на найвірнішого та найсильнішого захисника, заступника від будь-якого зла. Він просить у Господа порятунку, але наступні слова молитви свідчать, що це прохання – не вияв боягузтва героя, його слабкості або малодушності. Навпаки, ця молитва вподібнює Бориса в цьому епізоді до Ісуса Христа. Маємо альянз на Спасителеву хресну дорогу, його добровільне та смиренне страждання любові³. Можемо прослідкувати також певну аналогію до моління про Чашу в Гефсиманському саду (Мф. 26: 36–46; Мк. 14: 33–42; Лк. 22: 40–46); і водночас паралелі в контексті того, що Ісус Христос прийняв смерть від своїх співплемінників, фактично його умертвили «брати», а Бориса вбив рідний брат Святополк. Окрім цього, останні слова Бориса – альянз на передсмертні слова Ісуса Христа (Лк. 23: 34, 46), але передусім – молитва св.першомученика й архідиякона Стефана, уміщена в Діяннях святих Апостолів (Дії. 7: 60) [Лаврентіївський літопис, 1926].

Завершивши так молитву, Борис ліг на постіль, а вбивці напали на нього, завдали йому смертельних ран та вбили багатьох його слуг, зокрема Георгія Угруна (Угорця), відсікши йому голову, щоб забрати золоту гривну. Нині Церква шанує Георгія як святого страсотерпця, оскільки він, подібно до свв. Бориса та Гліба, прийняв страдницьку кончину за сповнення Христових заповідей, а найперше заповіді любові. Після цього вбивці повезли ще живого Бориса, загорнутого в шатро. Дорогою злочинці виявили, що князь не мертвий, ще дихає, а тому Святополк наказав двом варягам добити брата. Один із них завдав Борисові смертельного удару мечем прямо в серце.

Цей аспект надзвичайно символічний та важливий в ідеологічному контексті. Він гіперболізує злочинний характер дій Святополка, глибину його падіння за формулою: «брат убив брата ударом в серце». У творі зазначено,

---

³ «Господи Ісусе Христе! Як Ти в цьому образі явився на землю заради нашого спасіння, власною волею, давши пригвоздити руки Свої на хресті, і прийняв страждання за наші гріхи, так і мене сподоби прийняти страждання. Я ж не від ворогів приймаю це страждання, але від свого ж брата, і не зарахуй йому, Господи це в гріх» (*переклад наш*). Лаврентіївський літопис. Повесть минулих літ. 1926. URL: <http://litopys.org.ua/lavrlet/lavr06.htm> (дата звернення: 10.10.2024).

що у своїй кончині князь Борис зрівнявся з пророками, яких гнали та вбивали за правду, за викриття гріховності цього світу, з апостолами, котрі проповідували слово Боже і яких убивали за це. Зрештою, автор зараховує братів до лику мучеників.

Тіло святого віднесли та похоронили у Вишгороді, у церкві св. Василя. Після опису загибелі Бориса містяться авторські роздуми про природу злих людей. Агіограф вважає злих у своїх справах людей гіршими за демонів, оскільки демони бояться хоча б Бога, святого хреста, а злі люди не бояться нічого, - ні Бога, ні хреста й навіть людей не соромляться [Лаврентіївський літопис, 1926].

Далі автор подає розповідь про вбивство Гліба, яка значно лаконічніша, ніж сюжет про Борисову загибель. Розправившись із Борисом, Святополк вирішив позбавитися й Гліба, іншого свого брата. Означений задум Святополка порівнюється з Каїновим гріхом. З цією метою Святополк відправив до Гліба гінця з повідомленням, нібито його кличе хворий батько. Отримавши цю звістку, Гліб вирушив у дорогу. На Волзі його кінь спіткнувся й пошкодив ногу. Очевидна, погана прикмета згідно з народними віруваннями. Дійшовши до Смоленська, Гліб зупинився на р. Смядині, неподалік від міста. Саме там його застала звістка від Ярослава, який князував у Новгороді, про смерть батька Володимира, захоплення київського трону Святополком, убивство Бориса та злі наміри щодо самого Гліба. Після цього автор уміщує Глібове молитвослів'я-голосіння за батьком і братом, яке передає почуття та психологічний стан князя⁴. У ньому герой мужньо та з усією готовністю прохає Господа та Бориса, щоб вони сподобили його мученицької смерті. У цей час з'являються вбивці, і за наказом Горясера, Торчин (повар Гліба) зарівав

---

⁴ «О горе мені, Господи! Краще було б мені померти з братом, аніж жити у світі цьому підступному! Якщо б бачив, я брате мій, лик твій ангельський, то помер би з тобою: нині навіщо залишився я сам? Де слова твої, що говорив ти мені, брате мій улюблений? Нині вже не почую тихого твого настановлення. Якщо ти маєш дерзновіння в Бога, то молися про мене, щоб і я прийняв ту саму кончину. Краще б було мені померти разом із тобою, ніж у світі цьому оманливому (лицемірному) жити» (переклад наш). Лаврентіївський літопис. Повість минулих літ. 1926. URL: <http://litopys.org.ua/lavrlet/lavr06.htm> (дата звернення: 10.10.2024).

юного князя. Загалом автор уподібнює мученицьку кончину Гліба, так само як і Бориса, добровільній смерті Ісуса Христа, яка відкриває дорогу до вічного блаженства в Царстві Небесному, серед святих. Тіло Гліба початково було викинуте десь неподалік від місця вбивства, а потім перенесене у Вишгород та покладене в церкві св. Василя, разом із тілом Бориса. Розповідь про вбивство князів-страстотерпців завершує хвалебна молитва до них, збагачена елементами акафісту [Лаврентіївський літопис, 1926].

Отже, сюжет про загибель свв. Бориса та Гліба ключовий у літописній статті за 1015 р. Його можна умовно поділити на чотири частини:

1. Свого роду вступ, де описано передісторію князівської міжусобиці.
2. Оповідь про вбивство Бориса.
3. Опис загибелі Гліба.
4. Похвала святим князям.

У тексті важливу роль відіграють молитви князів Бориса та Гліба. Ці молитви становлять компіляцію окремих уривків зі старо- і новозаповітних книг, передусім Псалтиря, а також власне авторської молитовної творчості. Загалом молитви є органічною складовою частиною Літописної статті за 1015 р., добре вписані в її текст, розкривають внутрішній світ, переживання, почуття героїв перед смертю, значною мірою впливають на читача і зрештою компенсують брак фактичного матеріалу. Водночас молитви допомагають надавати творіві дидактичного характеру. Окрім цього, наявні чисельні біблійні алюзії, зокрема порівняння Святополка з Каїном, а Бориса та Гліба - з Авелем, Ісусом Христом, Агнцем, хресним шляхом Ісуса Христа, а також зі св. Стефаном, і мучениками взагалі. Сюжет має предметно виражені інтертекстуальні зв'язки зі Святим Письмом, що було характерною рисою всієї середньовічної літературної творчості.

3.2. Висвітлення вбивства князів у «Сказанні про Бориса та Гліба» (Успенська копія XII ст.) Псевдо-Якова Мніха.

«Сказаніє...», приписуване авторству Якова Мніха, складається з двох частин. Перша з них – біографічна, котра не має аналога в Літописній статті за 1015 р. У ній розкрито родинну генеалогію свв. Бориса й Гліба, зокрема зазначено, що у Володимира (автор літопису не вказує хрещальних імен Володимира-Василія, Бориса-Романа та Гліба-Давида), було дванадцять синів, серед них Святополк, імовірно, син Володимирового брата Ярополка, плід його гріховного зв'язку з грецькою монахинею, яку Ярополк викрав, узявши собі за жону; а також Борис та Гліб, Володимирові сини від болгарині. Одразу маємо розстановку ціннісно-моральних аспектів, які детермінують подальший перебіг подій та формують читацьке сприйняття.

Під час розподілу князівств Святополк отримав у володіння Пінську землю, Борис – Ростовську, а Гліб – Муромську. Далі починається розповідь про обставини й перебіг князівської міжусобиці, наводиться її коротка передісторія. Після тривалого правління Володимир занедужав, й у цей самий час йому надійшла звістка про те, що на Русь походом ідуть печеніги. Тому він вирішив направити супроти них військо на чолі з Борисом, але той, відправившись у похід, не знайшов ворогів (очевидно, це був якийсь локальний набіг на руські прикордонні землі) і попрямував назад. У цей час Володимир помер, а київський трон захопив Святополк. Він приховав батькову смерть, але, попри це, до Бориса прийшов вісник, який оповістив про події в Києві. Після отримання означених відомостей наведено розлогий молитовний плач – молитву Бориса до Бога та батька, якої немає в Літописній статті за 1015 р.

У Борисовій молитві автор добре передає біль та горе князя від втрати, розкриває його душевно-сердечні страждання, терзання, які були надзвичайно сильні, відображає загальний стан героя, коли він отримав трагічне

повідомлення. Ці завдання досягаються, зокрема, завдяки риторичним вигукам, запитанням Бориса до Бога та батька, проханням. Означений плач можна розглядати як молитву. Разом із цим Борис висловлює готовність підкоритися Святополку, навіть попри те, що підступний брат шукає його погибелі, й іти до нього, незважаючи на загрозу, оскільки в такому випадку Борис стане «мучеником Господу...», виконає заповіді про любов до брата свого, про смирення. Загалом князь у молитвослів'ї, яке збагачене кількома цитатами зі соборних апостольських послань (Як. 4: 6; 1Пет. 5: 5; 1Ін. 4: 20, 18), покладається на волю Божу, Його непомильний промисел [Анонімне повідання, 1928].

У наступних роздумах князя, котрі мають молитовний характер, бачимо, що він не хоче починати міжусобицю, не хоче повторити гіркий батьків досвід (Володимир прийшов до влади внаслідок перемоги в міжусобиці, убивши Ярополка), прагне не допустити пролиття братньої крові, намагається уникнути земної влади, слави, які є тлінними та скороминущими і після смерті жодної користі не дадуть (Екл. 1: 2). Загалом плач-голосіння та молитовні роздуми мають виразне дидактичне спрямування. Це зумовлено часом, у який створено твір. Друга половина XI – XII ст. – це період князівських чвар, міжусобних війн, які охопили Русь. Тому автор намагався шляхом включення означеного елемента в життє вплинути на читача, напоумити його, застерегти.

У подальшому Святополк викликає Бориса в Київ, а сам у цей час направляє йому назустріч убивць, вишгородських мужів на чолі з Путьшею (імена інших найманців ті самі, що й у Літописній статті за 1015 р.). Водночас князь із військом зупинився на р. Альті. Воєначальники пропонували йому йти на Київ та взяти великокнязівський трон, але Борис відмовився, оскільки не хотів виступати проти старшого брата, порушувати Господні та людські заповіді. Після цього військо залишило Бориса, і він зостався разом із найближчими соратниками та слугами.

Фактично, розпустивши військо, Борис цілком поклався на Божу волю. В очікуванні вбивць, він провів суботній день у слізних молитвах, скорботі. Зокрема автор укладає в його уста одну з таких молитов. У ній Борис просить милосердного Господа не зневажити його моління, а сподобити благої частини, разом зі святими угодниками, бути гідним вічного життя з Богом⁵. В очікуванні смерті князь також згадував життя й мучеництво свв. Микити, В'ячеслава та Варвари, зміцнював свій дух їхніми прикладами. Маємо інтертекстуальні зв'язки з означеними творами [Анонімне повідання, 1928]. Суботнім вечором Борис наказав правити вечірню, яка нагадує вірянам про старозаповітні часи (створення світу та гріхопадіння, вигнання з раю, покаяння та обітницю Божу про Спасителя, її сповнення), а сам здійснював вечірні молитви. Їх у тексті твору не наведено. У Літописній статті за 1015 р. події суботи взагалі пропущені, а оповідь про саме вбивство почата з ранку неділі, коли Борис співав утрєню в оточенні вбивць, що обступили його табір. Унаслідок цього маємо більшу деталізацію з метою впливу на читача, яку розширено описом останньої ночі князя. Княжий сон був поверхневим, сповненим кошмарів і водночас думок про долю, що його спіткала, та про те, як йому завершити з честю та гідністю земний шлях, прийняти смерть.

Прокинувшись рано-вранці в неділю, Борис наказав пресвітеру починати правити утрєню. Убивці, які прийшли до княжого табору, чують, що Борис молиться словами з ексапсалмів. Автор так само, як і в Літописній статті за 1015 р., наводить уривки з псалмів, що складають його молитву, але дещо відмінно від літописної версії. У «Сказанії...» подано лише другий вірш із псалма 3: «Господи! За що примножились вороги мої! Багато стають супроти

---

⁵ «Сліз моїх не зневаж, Владико, оскільки уповаю (сподіваюся) я на Тебе! Сподоби мене бути гідним частини рабів Твоїх і розділити жереб зі всіма святими Твоїми, оскільки Ти Бог милостивий, і славу Тобі підносимо навіки. Амінь!» (тут і далі переклад наш, звірений з перекладом В. Шевчука з рукопису XVII ст. *Повідання про святих князів Бориса та Гліба* (пер. В. Шевчук) // *Давня українська література. К., 1992. С.204–212*).

Анонімне повідання про свв. кнн. Бориса та Гліба в Успенській редакції з варіантами приблизно відновлених архетипів старших редакцій (XIV і XV ст.) // Бугославський С. О. *Україно-руські пам'ятки XI-XVIII вв. про князів Бориса та Гліба*. Київ: ВУАН, 1928. URL: <http://litopys.org.ua/buhos/bu15.htm> (дата звернення: 12.10.2024).

мене» (Пс. 3: 2)». Автор також уміщує уривки з 21 та 7 псалмів, але вони значно модифіковані, порівняно з Літописною статтею за 1015 р. Із 21 псалма взято й поєднано частини 17 й 13 віршів: «Обступили мене пси чисельні⁶ (17) і тельці вгодовані оточили мене... (13)». Водночас зі 7 псалма взято тільки початок першого вірша: «Господи Боже мій, на Тебе сподіваюся, спаси мене...». Означені молитвослів'я занурюють читача в ті обставини, які склалися довкола князя, показують Бориса в оточенні чисельних та сильних ворогів. Після закінчення псалмоспіву, так само як й у Літописній статті за 1015 р., згадано, що Борис читав канон, але прикладів із нього не наведено [Анонімне повідання, 1928]. Після закінчення канону князь чинить молитву, у якій прохає Господа Ісуса Христа сподобити прийняти, подібно до Нього, страждання⁷. Означена молитва в «Сказанії...» дещо скорочена, порівняно з Літописною статтею за 1015 р., зокрема немає згадки про те, що Ісус Христос з'явився на землю заради нашого спасіння, а також слів: «Я ж не від ворогів приймаю це страждання, але від свого ж брата, і не зарахуй йому, Господи це в гріх» (Дії. 7: 60). Означені слова вміщені в молитві князя, яку він чинив уже безпосередньо перед смертю. Закінчивши молитву, Борис почув довкола шатра «шепіт злий» своїх ворогів. Його охопив трепет, але це не тремтіння перед обличчям смерті, а звичайний, вроджений, природний людський страх, який властивий кожному і був притаманний навіть Ісусу Христу як людині, коли він молився в Гефсиманії. Про це свідчить і подальша Борисова молитва. У ній Борис прославляв Господа та дякував Йому за те, що сподобив прийняти

---

⁶ вороги

⁷ «Господи Ісусе Христе! Як Ти в цьому образі з'явився на землю заради нашого спасіння, власною волею, давши пригвоздити руки Свої на хресті, і прийняв страждання за наші гріхи, так і мене сподоби прийняти страждання. Я ж не від ворогів приймаю це страждання, але від свого ж брата, і не зарахуй йому, Господи це в гріх». (варіант із Літописної статті за 1015 р.). Лаврентіївський літопис. Повість минулих літ. 1926. URL: <http://litopys.org.ua/lavrlet/lavr06.htm> (дата звернення: 12.10.2024).

«Господи Ісусе Христе! Як Ти в цьому образі з'явився на землю, власною волею, давши пригвоздити руки Свої на хресті, і прийняв страждання за наші гріхи, так і мене сподоби прийняти страждання» (варіант зі «Сказанія...»). Анонімне повідання про свв. кнн. Бориса та Гліба в Успенській редакції з варіантами приблизно відновлених архетипів старших редакцій (XIV і XV ст.) // Бугославський С. О. Україно-руські пам'ятки XI-XVIII вв. про князів Бориса та Гліба. Київ: ВУАН, 1928. URL: <http://litopys.org.ua/buhos/bu15.htm> (дата звернення: 12.10.2024).

смерть заради любові до заповідей, виконати їх⁸. Молитва завершується тим, що князь повністю довіряється волі Божій, віддає себе їй, покладається тільки на Бога.

Далі описано плач Бориса та його соратників, після чого найманці виконали доручену їм справу, завдавши поранень князю та вбивши багатьох його наближених, зокрема згадуваного в попередньому підрозділі Георгія (Угрина). Але виявилось, що після перших поранень Борис вижив. Отямившись, він виголосив подячно-хвалебну молитву, у якій дякував Богу за те, що Той оберіг його від омани, зваб лицемірного життя, сподобив його постраждати, подібно до святих мучеників, виконавши потаємне сердечне бажання [Анонімне повідання, 1928]. У молитві князь також скаржився, що приймає смерть від свого родича, брата, порівнює себе з ягнятком (маємо алюзію на пророцтво Ісаї – Іс. 53: 7, що провіщає страждання й жертвну смерть Ісуса Христа), і прохає Господа бути суддею у цій справі. Завершено означену молитву дещо зміненими передсмертними словами Ісуса Христа та св. першомученика й архідиякона Стефана: «Не зарахуй їм Господи гріха цього», «але прийми в мирі душу мою. Амінь» (Лк. 23: 34; Дії. 7: 60)⁹. Після цього Борис прохає

⁸ «Слава Тобі Господи за все, оскільки сподобив мене заздрощів заради прийняти цю гірку смерть і витерпіти все заради любові до заповідей Твоїх. Не захотіли ми самі уникнути страждань, нічого не забажили собі, слідуючи заповідям апостола: «Любов довготерпляча, усьому вірить, не заздрить, не величається». І ще: «У любові не має страху, оскільки істинна любов виганяє страх» (1 Кор. 13: 4–8) . Тому, Владико, душа моя в руках Твоїх завжди, оскільки не забув я Твоєї заповіді. Як Господу угодно так хай і буде».

Анонімне повідання про свв. кнн. Бориса та Гліба в Успенській редакції з варіантами приблизно відновлених архетипів старших редакцій (XIV і XV ст.) // Бугославський С. О. Україно-руські пам'ятки XI- XVIII вв. про князів Бориса та Гліба. Київ: ВУАН, 1928. URL: <http://litopys.org.ua/buhos/bu15.htm> (дата звернення: 13.10.2024).

⁹ «Господи Боже мій, багатомилостивий і милостивий, і премилостивий! Слава Тобі, що сподобив мені відійти від зваблення цього оманливого життя! Слава Тобі, щедрій дарувальнику життя, що сподобив мене подвигу гідного святих мучеників! Слава Тобі, Владико Людинолюбче, що сподобив мене здійснити потаємне бажання серця мого! Слава Тобі, Христе, слава безмірному Твоєму милосердю, оскільки спрямував Ти стопи мої на правий шлях! Поглянь із височини святості Твоєї і побач біль серця мого, який стерпів я від родича мого, оскільки заради Тебе вбивають мене в день цей. Мене зрівняли з овном (ягням, тільцем), приготованим на забій. Ти знаєш, Господи, не противлюся я, не перечу Тобі, і, маючи під рукою всіх воїнів батька мого й усіх, кого любив батько мій, нічого не задумував супроти брата мого. Він же, скільки міг підняв супроти мене. «Якщо б ворог ганьбив мене – це я стерпів би; якщо б ненависник мій зводив наклеп на мене, – сховався б я від нього» (Пс. 54: 13). Але Ти, Господи, будь свідком і здійсни суд між мною й братом моїм. І не засуджуй їх, Господи, за гріх цей (Дії. 7: 60), але прийми з миром душу мою. Амінь».

Анонімне повідання про свв. кнн. Бориса та Гліба в Успенській редакції з варіантами приблизно відновлених архетипів старших редакцій (XIV і XV ст.) // Бугославський С. О. Україно-руські пам'ятки XI- XVIII вв. про князів Бориса та Гліба. Київ: ВУАН, 1928. URL: <http://litopys.org.ua/buhos/bu15.htm> (дата звернення: 13.10.2024).

вбивць закінчити їхню справу, і найманці завдають йому смертельних ран, але знову не вбивають. Смертельного, остаточного удару в серце Борисові завдав варяг, якого Святополк надіслав добити брата, коли дізнався, що той ще дихає. Убивство князя, згідно з твором, відбулося 24 липня, недільного ранку. Це підсилює негативний ефект від події. Бориса було похоронено біля церкви св.Василія у Вишгороді.

Після вбивства Бориса Святополк вирішив позбавитись і Гліба, мотивуючи це покарою, яку завдадуть йому брати, дізнавшись про те, що він уже скоїв, а також страхом утратити владу. У роздумах про необхідність вбивства свого іншого брата автор зображує Святополка людиною загрубілою, заскорузлою в гріху, яка усвідомлює, що вона не має надії на вічне життя з праведниками через материнський гріх та раніше скоєні злочини. Урешті решт Святополк прагне лише земних насолод, влади, багатства тощо [Анонімне повідання, 1928]. Він запросив Гліба до себе під приводом смертельної батьківської хвороби. Отримавши запрошення, Гліб попрямував до Києва й зупинився неподалік Смоленська на р. Смядині (на Волзі його кінь спіткнувся, пошкодивши ногу). Там князя застало сповіщення від Ярослава про смерть Володимира, захоплення влади Святополком та вбивство Бориса.

Після того, як Гліб дізнався про ці події, він виголосив молитовний плач до Бога, брата та батька. Його зміст загалом подібний до змісту аналогічного молитвослів'я в Літописній статті за 1015 р., але сам він розлогіший, наповнений риторичними окликами та запитаннями, просто вигуками¹⁰.

¹⁰ «О, горе мені, Господи! Подвійно плачу і голошу, подвійно нарікаю й тужу. Горе мені, горе мені! Плачу дуже за батьком, а ще більше плачу й поневіряюся за тобою, брате й пане Борисе. Як же ж ти пробитий списом, як немилосердно відданий на смерть, як не від ворога, але від свого брата прийняв загибель? Горе мені! Легше б мені було з тобою вмерти, ніж усамітненому й осиротілому без тебе провадити це життя. Я ж бо сподівався невдовзі побачити твоє ангельське обличчя, аж ось така туга мене спіткала, і легше було б мені з тобою померти, пане мій! Що ж тепер я вдію, переживаючи скруху серця, віддалений від твоєї краси й від вельмимудрого батька мого? О, мій любий брате й пане! Якщо ти здобув ласку в Господа, молися за мене, пригніченого, щоб я сподобився через прийняття тих самих страждань жити з тобою, аніж у цьому звабливому світі» (*переклад за виданням Ісіченко І. Історія української літератури. 2021. Харків: «Точка», с. 331–332*). Анонімне повідання про свв. кнн. Бориса та Гліба в Успенській редакції з варіантами приблизно відновлених архетипів старших редакцій (XIV і XV ст.) // Бугославський С. О. Україно-руські пам'ятки XI- XVIII вв. про князів Бориса та Гліба. Київ: ВУАН, 1928. URL: <http://litopys.org.ua/buhos/bu15.htm> (дата звернення: 13.10.2024).

Під час здійснення означеної молитви з'являються найманці. Вони застрибують у княжий човен, який знаходився на річці, готові до вбивства. Тут автор знову наводить розлогий зразок плачу-благання Гліба до своїх убивць про милосердя. Цей плач відсутній у Літописній статті за 1015 р. У ньому ще раз підкреслено невинність князя й злочинність зазіхання на його життя з боку Святополка та найманців. Текст плачу містить кілька паралелізмів, порівнянь князя, зокрема з недозрілим колосом та не виросою лозою. Водночас наводиться цитата з першого послання апостола Павла до Коринфян (1Кор. 14: 20). Проте благання лишилися марними, і найманці готуються до вбивства. Автор перед описом загибелі Гліба подає ще чотири зразки його молитов, яких немає в Літописній статті за 1015 р. [Анонімне повідання, 1928]. У першій із них Гліб прощався зі своїми родичами, близькими, дружиною, прохав порятунку для них, а також позбавлення від вічних страждань¹¹. Водночас після цього Гліб молитовно звертається про допомогу до батька та Бориса¹². Далі автор наводить зразок молитви-плачу князя до Бога, та останньої Глібової молитви, які змістовно пов'язані¹³.

¹¹ «Хай будуть позбавлені від вічних страждань, й улюблений батько мій і пан Василій, і мати пані моя, і ти, брате Борисе, – наставнику юності моєї, і ти, брате і посібнику Ярославе, і ти, брате й ворогу Святополче, і всі ви, братя й дружино, хай усі врятуються! Уже не побачу вас в житті цьому, тому що розлучають мене з вами силоміць». Анонімне повідання про свв. кнн. Бориса та Гліба в Успенській редакції з варіантами приблизно відновлених архетипів старших редакцій (XIV і XV ст.) // Бугославський С. О. Україно-руські пам'ятки XI- XVIII вв. про князів Бориса та Гліба. Київ: ВУАН, 1928.

URL: <http://litopys.org.ua/buhos/bu15.htm> (дата звернення: 13.10.2024).

¹² «Василію, Василію, отче мій і пане! Схили слух твій і почув голос мій, поглянь і побач, що трапилося зі сином твоїм, як нізачо вбивають мене. Горе мені, горе мені! Почуй, небо, і слухай, земле! І ти, Борисе брате, почув голос мій. Батька мого Василя кликав, і не послухав він мене, хіба й ти не хочеш почути мене? Подивись на скорботу серця мого й біль душі моєї, подивись на потоки сліз моїх, що течуть, як річка! І ніхто не слухає мене, але ти пом'яни мене й помолись про мене перед Владикою всіх, оскільки ти угодний Йому, і предстоїш перед престолом Його». Анонімне повідання про свв. кнн. Бориса та Гліба в Успенській редакції з варіантами приблизно відновлених архетипів старших редакцій (XIV і XV ст.) // Бугославський С. О. Україно-руські пам'ятки XI- XVIII вв. про князів Бориса та Гліба. Київ: ВУАН, 1928.

URL: <http://litopys.org.ua/buhos/bu15.htm> (дата звернення: 13.10.2024).

¹³ «Прещедрий та премилостивий Господи! Не зневаж сліз моїх, змилуйся над моєю печаллю. Поглянь на скруху серця мого: заколюють мене невідомо за що, за яку провину не знаю. Ти знаєш, Господи Боже мій! Пам'ятаю слова, які Ти сказав своїм апостолам: «За ім'я моє, заради мене здіймуть на вас руки, і зражені будете родичами та друзями, і брат брата віддасть на смерть, й умертвлять вас заради імені Мого»... (Лк. 21: 12, 16).

«Терпінням здобудете (спасайте) душі свої» (Лк. 21: 19). Дивись, Господи, і суди: ось готова моя душа постати перед Тобою, Господи! І Тобі славу підносимо, Отцю, і Сину, і Святому Духу, нині і повсякчас і на віки віків. Амінь». Анонімне повідання про свв. кнн. Бориса та Гліба в Успенській редакції з варіантами приблизно відновлених архетипів старших редакцій (XIV і XV ст.) // Бугославський С. О. Україно-руські пам'ятки XI- XVIII вв. про князів Бориса та Гліба. Київ: ВУАН, 1928.

У першій із молитов Гліб прохає Бога про милосердя до своєї сердечної скорботи. Маємо також чергове підкреслення, загострення уваги читача на невинності князя. Його провина, за яку він «заколюється», відома тільки Господу. Але в молитві, шляхом уведення цитати з Євангелія від Луки (Лк. 21: 12, 16), наголошено на євангельському характері майбутньої загибелі князя, на тому, що вона є сповненням слів Спасителя. У другій частині молитви Гліб зміцнює себе перед обличчям майбутнього страждання, прохає Бога бути суддею, виражає готовність до загибелі та в підсумку прославляє кожен з осіб Святої Трійці [Анонімне повідання, 1928].

Закінчивши молитви, Гліб прохає вбивць сповнити доручену їм справу. Після цього Торчин, за наказом Горясера, убив Гліба, «заколов його, як ягня». Це трапилося, згідно з твором, 5 вересня. У порівняннях з ягням, яке заколюється, прослідковуємо алюзію на пророцтво Ісаї (Іс. 53: 7) як провіщення про страждання й жертвну смерть Ісуса Христа. Таким чином смерть Гліба вподібнюється жертві Сина Божого. Тіло святого було викинуте поміж двох колод у безлюдному, пустельному місці, де від нього траплялися чисельні чудесні знамення.

Водночас слід зауважити, що неодноразове акцентування уваги в тексті твору, зокрема в молитвах (Літописна стаття за 1015 р., «Сказаніє...»), на тому, що смерті братам завдав брат, формує відсилку до старозаповітної історії про Каїна й Авеля. Загалом дії Святополка, розкриті крізь призму цієї колізії, розуміються як Каїнів гріх [Анонімне повідання, 1928].

Отже, сюжет про загибель свв. Бориса та Гліба в «Сказанії...», порівняно з Літописною статтею за 1015 р. розлогіший, передусім за рахунок уведення біографічно-генеалогічної частини, а також опису суботнього дня Бориса та його останньої ночі. Окрім цього, сюжет збагачений низкою молитов, відсутніх у Літописній статті за 1015 р. Інші молитви теж подано розлогіше.

Вони є компіляцією старо- і новозаповітних (Псалтир, Євангеліє) текстів та власної авторської молитовної творчості. Авторський елемент дещо ширший та відіграє важливішу роль, ніж у Літописній статті за 1015 р. Молитвослів'я в обох творах розкривають світ внутрішніх переживань князів, їхні емоції, відтворюють атмосферу подій, які відбуваються, занурюють читача в неї та, зрештою, компенсують брак фактичного матеріалу. Водночас у молитвах увага акцентується на Каїновому характері вбивства братів, їхній невинності (означений аспект у «Сказанні...» виражений помітніше), виразно євангельській природі подій, що розгортаються. Разом із цим, у кожному з випадків мета використання молитов різна. У «Сказанні...» маємо відчутніші, ніж у Літописній статті за 1015 р., дидактичні мотиви, що зумовлено часом постання твору.

3.3. Репрезентація подвигу свв. Бориса та Гліба в «Чтенії про Бориса й Гліба» прп. Нестора Літописця.

«Чтеніє...» прп. Нестора Літописця композиційно відрізняється від Літописної статті за 1015 р. та «Сказанія...» передусім наявністю розлогої вступної частини, екскурсу в біблійно-богословську історію протистояння Бога та сатани, добра та зла, світла й темряви. Вона має схематичний характер, а її наявність зумовлена вираженою дидактичною метою самого твору, який мав читатися під час богослужіння. Водночас означений вступ є органічною складовою частиною розповіді про вбивство князів. Він готує читача до сприйняття основної інформації, актуалізує її на біблійних прикладах (гріхопадіння Адама і Єви, Каїнове братовбивство, ідолопоклонство, доля пророків та розп'яття Ісуса Христа). У цих інтертекстуальних екскурсах акцентовано чітко виражений антагонізм Бога та сатани. Відповідно братовбивство Святополка постає в цьому контексті як продовження протистояння добра й зла. В основі всіх негативних аспектів знаходяться,

згідно з твором, марносластво та гордия як найперші з гріхів, оскільки саме ними страждав перший грішник – Денниця. Водночас фундаментом усього добра постає любов та милосердя Боже, оскільки Бог власне – це і є любов (1 Ін. 4:8).

Після закінчення вступного екскурсу автор уміщує історію християнізації Русі та панегірик Володимиру як її просвітителю. Князя названо другим Костянтином (аналогічне порівняння маємо й у Літописній статті за 1015 р.). Водночас наявний також, як й у «Сказанії...», опис генеалогії братів. Так само наводяться їхні хрещальні імена. Самих князів зображено у творі згідно з агіографічним каноном як великих подвижників благочестя, праведників, мудрих правителів. Вони порівнюються з тезоіменитими їм свв. Романом Солодкоспівцем, царем і пророком Давидом, а також зі старозаповітними патріархами Йосифом та його братами (Бут. 37: 4–32) [Читання, 1928]. Після поділу князівських вотчин Борисові дано Володимирську землю, а Гліба залишено біля батька, через малий вік. Тут уміщено епізод про Борисове весілля, якого не було в Літописній статті за 1015 р. та в «Сказанії...». Разом із цим розповідається, як уже в ці часи Святополк намагався позбутися обох братів, але Володимир оберігав їх.

Обставини Володимирової смерті та захоплення Святополком князівського трону в усіх трьох текстах однакові, проте в «Чтенії...» знаходимо опис того, як Гліб тікає з Києва після батькової смерті, довідавшись про лихі наміри брата. Перед утечею князь заходить до церкви Святої Богородиці помолитися. Автор наводить зразок молитви. У ній герой прохає Бога про Його заступництво та допомогу в захисті від Святополкових братовбивчих намірів, але при цьому покладається на Промисел¹⁴. Після закінчення молитви Гліб тікає з Києва.

---

¹⁴ «Господи мій, Ісусе Христе, задля Якого все сталося, оскільки Ти помічник тим, хто на Тебе надіється, почуй, отже, і дивись, що сотворити хочуть рабу Твоєму Борису, а моєму брату. Ти бо знаєш усе, але якщо й мені присудив вбитим бути, в гряді цьому, не тікатиму від призначеного Тобою. Але перебувай зі мною в усякому шляху, і не лиши мене, Господи Ісусе Христе, і не віддай мене на смерть. Яко Ти Спас і Тобі слава

Водночас Борис, приборкавши бунти, які почалися (про це немає згадки у двох інших творах – у них мова йде про набіги печенігів, а не бунти), повертався назад. Дорогою він отримав звістку про смерть батька та події в Києві. Опісля автор уміщує молитву князя про упокій Володимирової душі¹⁵.

Далі автор розповідає, як Святополк готував Борисове вбивство, порівнюючи узурпатора великокняжого престолу з Каїном. А сам князь Борис у той час прямував до Святополка на його заклик, аби підкоритися, не вірячи чуткам про злі наміри щодо себе. Навіть після підтвердження чуток про те, що старший брат хоче його згубити, Борис не йде на конфлікт зі Святополком, мотивуючи це дотриманням Божих заповідей та правом старшинства. Водночас автор вкладає в його уста молитву [Читання, 1928]. У ній князь славить Бога та рішуче відкидає будь-які спроби виступити супроти брата, цілком покладається на волю Господа¹⁶.

Воєначальники восьмитисячного війська, яке перебувало в розпорядженні Бориса, пропонували йому йти на Київ та захопити князівський трон, але він рішуче відмовився, розпустивши військо, а сам надіслав слуг до брата, аби сповістити про те, що не має жодних намірів щодо військового протистояння. Святополк натомість не зважає на прохання та надсилає вбивць. Борис, дізнавшись про це, виголосив молитву Господу про заступництво,

---

навіки, Амінь» (тут і далі переклад наведено за виданням: Жиленко І. Печерські тексти про святих мучеників Бориса та Гліба. URL: <http://litopys.org.ua/synopsis/texts.htm#text1> (дата звернення: 13.10.2024).

¹⁵ «Владико, Господи, Ісусе Христе, Спокою всіх святих отців, котрі вгодили Тобі, Богу Істинному, Ти й нині упокой, Господи, душу раба Свого, батька мого Василя, з усіма праведними, з Авраамом, Ісаком, Яковом. Бо ти ж Спокій і Воскресіння тим, хто надіється на Тебе, і Тобі славу підносимо навіки».

Прп. Нестор Літописець. Читання про житіє і погублення блаженних страсотерпців Бориса і Гліба // Жиленко І. Печерські тексти про св. мучеників Бориса і Гліба.

URL: <http://litopys.org.ua/synopsis/texts.htm#text1> (дата звернення: 13.10.2024).

¹⁶ «Благословен Бог! Не піду й не втечу з місця цього, ні надалі опиратимусь братові своєму старшому, але як Богу вгодно, так хай і буде. Краще мені є тут померти, аніж в іншій землі».

Прп. Нестор Літописець. Читання про житіє і погублення блаженних страсотерпців Бориса і Гліба // Жиленко І. Печерські тексти про св. мучеників Бориса і Гліба.

URL: <http://litopys.org.ua/synopsis/texts.htm#text1> (дата звернення: 13.10.2024).

позбавлення від ворогів¹⁷ (її не знаходимо в інших текстах про святих братів), та водночас отаборився в очікуванні своєї долі.

Опис убивства князя розпочато, як і в Літописній статті за 1015 р., з недільного ранку, коли Борис молиться утренью, почату з ексапсалмів (тільки в «Сказанії...» наявний епізод про суботній день князя та його останню ніч). Автор наводить перші три вірша з псалма, із незначними змінами в третьому з них. Це найповніша версія означеного псалма в текстах давньоруської частини борисоглібського циклу. Молитвослів'я, як і в інших творах, виконує роль формування обстановки, що склалася довкола князя. Далі автор зазначає, що Борис повністю помолився утренью, й опісля цього ліг, звернувшись до вбивць, що оточували шатро, аби ті виконали доручену їм справу. Цього заклик не знаходимо в інших версіях. Убивці завдали князеві смертельних поранень, але не вбили його [Читання, 1928]. Через деякий час Борис отямився та вийшов із шатра, чинячи подячно-хвалебну молитву Богу, подібну за своїм змістом до тієї, яка міститься в Літописній статті за 1015 р. та «Сказанії...»¹⁸. Побачивши це, один із найманців добив князя ударом у серце. Наведено також дату події – 24 липня.

Після Борисового вбивства Святополк також прагнув позбутися й Гліба. Згідно з твором Гліб утік з Києва на північ, імовірно, до брата Ярослава, який правив у Новгороді. Означений епізод докорінно відрізняє «Чтеніє...» від

---

¹⁷ «Владико Господи Ісусе Христе, не попусти мені загинути, але Ти сам державну руку Твою простягни на мене, грішного й негідного, позбави мене від люті тих, хто йде на мене, спаси мене в час цей, оскільки ти Один Притулок запечаленим, Ти бо Бог істинний, Тобі слава навіки. Амінь».

Прп. Нестор Літописець. Читання про житіє і погублення блаженних страсотерпців Бориса і Гліба // Жиленко І. Печерські тексти про св. мучеників Бориса і Гліба.

URL: <http://litopys.org.ua/synopsis/texts.htm#text1> (дата звернення: 13.10.2024).

¹⁸ «Дякую тобі, Владико, Господи Боже мій, що сподобив мене, недостойного, співучасником стати смерті Сина Твого, Господа нашого Ісуса Христа. Послав бо Єдинородного Сина Свого у світ. Його ж беззаконні віддали на смерть. Й ось я посланий був батьком своїм аби врятувати людей від ворожих йому поган, й ось нині поранений рабами батька мого. Але, Владико, звільни їх від гріхів, мене ж упокой зі святими, і не передай мене в руки ворога, оскільки Ти захисник мій, Господи, і в руки Твої віддаю дух мій».

Прп. Нестор Літописець. Читання про житіє і погублення блаженних страсотерпців Бориса і Гліба // Жиленко І. Печерські тексти про св. мучеників Бориса і Гліба.

URL: <http://litopys.org.ua/synopsis/texts.htm#text1> (дата звернення: 13.10.2024).

Літописної статті за 1015 р. та «Сказанія...». У них Гліб сам радо йшов назустріч братові.

Убивці, дізнавшись, куди прямував Гліб, женуться за ним, та наздоганяють його на річці. Глібові слуги хотіли боронитися, але князь їм заборонив. Найманці вдираються на княжий човен. Принагідно автор вкладає в уста святого вірші з 34 псалма (1–4, половина 6). У них Гліб прохав Бога бути його заступником та захисником. Після цього один із убивць наказує повару розправитися з Глібом. Автор наводить Глібову молитву безпосередньо перед кончиною. У ній герой молить Бога про спасіння й помилування своєї душі¹⁹. Він порівнюється з пророком Захарією²⁰. У цей час повар зарізав князя Гліба. Убивство трапилося 5 вересня [Читання, 1928]. Так само, як і в попередніх творах, автор уподібнює смерті Бориса та Гліба хресному шляху Ісуса Христа, Його хресним стражданням та жертві.

Отже, «Чтеніє...», певною мірою, деталізує обставини загибелі князів та містить низку елементів, які відсутні в інших творах, зокрема вступний, біблійно-богословський екскурс, розповідь про Борисове весілля тощо. За своїм стилем воно найбільш споріднене зі «Сказанієм...», але відрізняється меншою художньою викінченістю, більшою шаблонністю, сухістю. Молитви, розміщені в цьому творі, так само як і в інших, – компіляція зі старо- і новозаповітних текстів (Псалтир, Євангеліє), а також плід авторської молитовної творчості. Частина останньої менша, порівняно з Літописною статтею за 1015 р. або «Сказанієм...». Вони розкривають обставини подій, що відбуваються, але, попри це, не передають емоцій, почуттів героїв. У них

¹⁹ «Господи мій, Ісусе Христе, почуй мене в час цей, і сподоби мене співпричасником бути Твоїм святим. Це бо, о Владико, як в давнину в цей день Захарія заколотий був перед требником Твоїм, так нині і я забитий буду перед Тобою, Господи. Але, Господи, Господи, не пом'яни беззаконь моїх попередніх, але спаси душу мою, аби не зустріла її лукава рада супротивних Богу, але та приймуть її ангели Твої світлі, бо Ти, Господи, Спаситель мій. Що сотворив - прости. Ти бо Бог істинний Тобі слава навіки. Амінь».

Прп. Нестор Літописець. Читання про житіє і погублення блаженних стратотерпців Бориса і Гліба // ЖиленкоІ. Печерські тексти про св. мучеників Бориса і Гліба.

URL: <http://litopys.org.ua/synopsis/texts.htm#text1> (дата звернення: 13.10.2024).

²⁰ Убивство Гліба трапилося в день пам'яті святого пророка Захарії батька св. Іоанна Предтечі (Мф. 23: 35; Лк. 11: 51).

також майже відсутні риторичні оклики та запитання. Загалом означений твір, зокрема вміщені в ньому молитви, емоційно нейтральніший порівняно з іншими досліджуваними текстами.

Давньоруські тексти борисоглібського циклу: Літописна стаття за 1015 р., «Сказаніє...» та «Чтеніє...» розкривають перед читачем історію князівської міжусобиці, що почалася після смерті Володимира Великого 1015 р. У них головну роль відведено вбивствам князів Бориса та Гліба за наказом їхнього старшого брата Святополка. Саме ці сюжети є змістовим ядром твору.

Означена розправа інтерпретується як продовження одвічного протистояння Бога та диявола, добра та зла; як нова версія Каїнового гріха. Її уподібнено хресному шляху Ісуса Христа, Його святим стражданням, а також жертві перших мучеників, передусім св. першомученика й архідиякона Стефана. Ці ідеї в кожному з текстів постулюються та глибше розкриваються через чисельні молитовослів'я, які автор уклав в уста героїв. Найбільше зразків молитовної творчості знаходимо в «Сказанії...».

Молитвослів'я святих братів – компіляції зі старо- і новозаповітних текстів (Псалтир, Євангеліє), поєднаних з авторською молитовною творчістю. Співвідношення означених елементів у молитвах кожного з текстів різне, залежно від мети й завдань, які ставив перед собою автор. Найбільша частка оригінальної авторської думки в «Сказанії...». Окрім цього, молитви формують у читача уявлення про обставини, за яких відбувалися вбивства братів, заповнюють сюжетні порожнечі, що виникли через брак реального фабульного матеріалу. Разом із цим молитвослів'я в Літописній статті за 1015р. та в «Сказанії...» розкривають внутрішній світ героїв, почуття, емоції, переживання в часи випробувань. Цього ефекту досягнуто завдяки використанню значної кількості стилістичних прийомів в означених текстах, зокрема риторичних вигуків, запитань, порівнянь тощо. Натомість для «Чтенія...» і молитов, які в ньому вміщені, характерна більша емоційна

нейтральність. Загалом молитва постає як засіб, яким Борис і Гліб себе зміцнювали перед обличчям небезпеки.

РОЗДІЛ 4
МОЛИТВИ СВВ. БОРИСА ТА ГЛІБА
У «КНИГАХ ЖИТІЙ СВЯТЫХ...МАРТ, АПРІЛІЙ, МАІЙ»
СВТ. ДИМИТРІЯ (ТУПТАЛА)

Ядро ранньомодерної агіографії про свв. Бориса та Гліба становить житіє авторства свт. Димитрія (Туптала), яке міститься в четь-мінейній збірці під 2 травня.

Розповідь у творі почато з короткого вступу, де автор прославляє Володимира як рівноапостольного просвітителя, хрестителя Русі, тобто як такого святого, котрий своїм подвигом уподібнився апостолам. У такому вигляді означений вступ відсутній у Літописній статті за 1015 р. та «Чтенії...», натомість наявний лише в «Сказанії...». Далі оповідається про розподіл князівських отчин між Володимировими синами, обставини кончини великого князя Київського, захоплення київського престолу Святополком. Загалом в усіх житійних творах про братів-страстотерпців ці епізоди описані подібно. Під час повернення Бориса з військового походу той отримав звістку про події в Києві. Тут свт. Димитрій наводить зразок Борисового голосіння, в якому

князь оплакує батьківську смерть, жалкуючи за тим, що не був присутнім у час батькової кончини, не зміг віддати останню шану спочилому, не провів його в останній шлях²¹. Цієї молитви немає в Літописній статті за 1015 р. та «Чтенії...», натомість вона наявна тільки в «Сказанії...», але порівняно з ним суттєво скорочена. Автор вилучив частину риторичних зворотів, окликів, запитань, прохань, залишивши уривки, які безпосередньо передають суть первісного молитовного тексту [Печерські тексти].

Далі вміщено розповідь про задум Святополка вбити Бориса, трактований як Каїнів гріх. Йдеться про те, як узурпатор київського престолу наймав вишгородських бояр для здійснення вбивства, зокрема наведено їхні імена. Наявний також епізод з проханням воєначальників Борисового війська взяти владу в Києві силою та відмову князя. Мотивація відмови ґрунтується на небажанні героя порушувати Божі та людські заповіді, феодальний кодекс честі, і не відрізняється від усталеної на той час агіографічної традиції [Ісіченко, 2021, с. 331].

Власне опис обставин загибелі Бориса, завершення його земного шляху в мінейному житті так само, як у Літописі та «Чтенії...», розпочато з ранку неділі, хоча й наявна коротка згадка про події суботнього дня. Натомість у «Сказанії...» маємо детальне висвітлення подій суботи та чисельні приклади молитов, які здійснював герой.

Недільного ранку Борис молився утренью. Цей епізод присутній в усіх досліджуваних творах борисоглібського циклу. У тексті маємо уривок з 3 псалма (Пс. 3: 2), з ексапсалмів, та з 21 псалма (Пс. 21: 10–18). Слід зазначити, що ці молитвослів'я в кожному з творів подані по-різному, вони мають авторську, оригінальну обробку, а не є копією з якогось одного джерела. Після

---

²¹ «Ой, біда, отче мій, світло очей моїх, сяйво й зоре лица мого! Ой, біда мені, оскільки закотилося світило моє, і я не був присутній при кончині твоїй, аби самому спорядити чесне твоє тіло! Чому не сподоблений був я поцілувати чесні сивини твої, отче мій?!».

Свят. Димитрій Ростовський. Сказання про убієння святих страстотерпців російських князів Бориса і Гліба // Жиленко І. Печерські тексти про св. мучеників Бориса і Гліба. URL: <http://litopys.org.ua/synopsis/texts.htm#text3> (дата звернення: 20.10.2024).

закінчення утрени Борис здійснює передсмертну молитву Господу, яку теж знаходимо в давньоруських текстах про Бориса та Гліба²². Опісля наведено короткий опис убивства князя, що сталося 24 липня. Автор не подає нових деталей про загибель святого. Наявні ті самі оповіді про подвиг Георгія Угрина, про дворазове вбивство Бориса та ін. Тіло князя було віднесено до Вишгорода й поховано в церкві св. Василя [Печерські тексти].

Опісля подано опис загибелі Гліба, котрий є найближчим до «Сказанія...» та Літописної статті за 1015 р. Ланцюжок подій у ньому відображає всі основні віхи, що маємо в давньоруських текстах, за винятком опису втечі Гліба з Києва, і, відповідно, молитов, уміщених у «Чтенії...». Автор наводить передсмертну молитву князя, яка є уривком з 34 псалма (Пс. 34: 1–3). У ній Гліб прохає Бога про заступництво й допомогу. Цю молитву знаходимо лише в «Чтенії...». Після виголошення молитвослів'я відбувається вбивство Гліба. У його реалізації ключовими дійовими особами, так само, як і в інших творах борисоглібського циклу, були Горясер та Торчин. Убивство трапилося 5 вересня, у день пам'яті пророка Захарії. Разом із цим у мінейних описах убиття братів теж маємо аюзії на Каїнів гріх Святополка, уподібнення загибелі князів хресному шляху Ісуса Христа, порівняння героїв зі святими мучениками та ін.

На цьому, власне, закінчується частина про вбивство свв. Бориса та Гліба. Надалі свт. Димитрій описує військове протистояння Святополка і Ярослава, перемогу останнього та безславну кончину Святополка. Значну частину мінейного життя присвячено характеристиці посмертного шанування святих князів, формуванню їхнього культу та змалюванню чуд, які траплялися від них [Печерські тексти].

---

²² «Господи, Ісусе Христе, що людиною явився на землі задля Спасіння нашого, і зволив волею Своєю на хресті розп'ятися задля гріхів наших, Ти ж і мене сподоби задля імені Твого сприйняти страдництво це, яке не від ворогів, але від брата свого приймаю безвинно. І не зарахуй йому, Господи, цього в гріх!». Димитрій Ростовський, Свят. Сказання про убійства святих стратотерців Російських князів Бориса і Гліба // Жиленко І. Печерські тексти про св. мучеників Бориса і Гліба. URL: <http://litopys.org.ua/synopsis/texts.htm#text3> (дата звернення: 20.10.2024).

Отже, мінейне житіє свв. Бориса та Гліба – це досить лаконічний опис загибелі князів, що має компілятивний характер (поєднання елементів з Літописної статті за 1015 р., «Сказанія...» й «Чтенія...»), але з оригінальною авторською обробкою. Ступінь впливів та оприявленості кожного з означених текстів у житії різний, проте маємо найбільшу подібність з Літописною статтею за 1015 р. та «Сказанієм...». Висвітленню вбивства князів відведено меншу частину твору, натомість наявна розширена картина протистояння Святополка і Ярослава, а також формування культу Бориса та Гліба, їхніх посмертних чуд. У творі відображено всі основні змістові елементи давньоруських текстів, але вони подані лаконічно, навіть схематично. З первісних текстів автор залишив кілька згадок про молитви святих та їхні зразки. Водночас він зберіг алюзії на Каїнів гріх Святополка, уподібнення кончини князів хресній жертві Ісуса Христа, Його хресним стражданням, а також мученицькому подвигу.

ВИСНОВКИ

Отже, давньоруська (Літописна стаття за 1015 р., «Сказаніє...» й «Чтеніє...») та ранньомодерна (мінейне житіє свт. Дмитрія (Туптала) агіографічна спадщина XI–XVIII ст. формують ядро борисоглібського циклу. Сюжетна основа кожного з означених текстів – опис князівської міжусобиці, що почалася після смерті Володимира Святославича, передовсім убивства Бориса та Гліба їхнім братом Святополком. Саме епізод про загибель братів головний. Характер кончини свв. Бориса та Гліба дає підстави вважати найпереконливішою традицію шанування братів як благовірних князів-страстотерпців. Загалом ланцюжок основних подій в усіх чотирьох творах подібний, за винятком висвітлення суботнього дня та ночі Бориса перед убивством і численних розширених князівських молитов у «Сказанії...», а також згадки про Борисове весілля та розповіді про втечу Гліба з Києва після Володимирової смерті в «Чтенії...». У цьому контексті варто згадати про наявність біографічно-генеалогічної частини в «Сказанії...» та розлогого богословського вступу, який міститься в «Чтенії...». Це найсуттєвіші особливості давньоруських агіографічних текстів про святих братів. Вони відсутні в мінейному житті.

Водночас у кожному з творів знаходимо значну кількість молитов, які автори вкладають в уста свв. Бориса та Гліба. Найбільше їх міститься в «Сказанії...», але також вони наявні в Літописній статті за 1015 р., «Чтенії...»

та мінейному житті. Загалом подані молитвослів'я мають виразний компілятивний характер, з певною часткою авторської молитовної творчості. Їх основу складають уривки зі Святого Письма: Псалтиря, Євангелія, Діян Апостолів та ін. Ступінь співвідношення компілятивної й авторської компонент у кожному з житій різна. Найбільша частка останньої в «Сказанії...». Водночас варто зазначити, що наведені молитви – це не механічна компіляція окремих уривків. У них прослідковуємо оригінальну обробку. Кожен з авторів модифікує взяті цитати, залежно від завдань, які ставить перед конкретною молитвою та текстом загалом. Молитви є органічною частиною творів, добре інтегровані в їхню структуру та виконують функцію формування, розкриття обставин, що склалися довкола князів у час їхньої смерті, компенсуючи брак фактичного матеріалу, передають почуття, емоції, переживання героїв. Найбільш емоційно забарвлені молитви в «Сказанії...». Вони містять чисельні риторичні запитання, звертання, оклики, порівняння тощо. Натомість молитви в інших текстах характеризуються більшою емоційною нейтральністю, яка найвиразніша в мінейному житті.

Водночас слід зазначити, що загалом молитви, включені до них окремі цитати зі Святого Письма та авторські інтерполяції виконують функцію ідеологічного впливу. У них та в текстах у цілому чітко прослідковуємо трансляцію ідей Каїнового гріха Святополка, уподібнення загибелі князів хресному шляху й стражданням Ісуса Христа, його святій, викупній жертві, мученицькому подвигу перших Христових послідовників. Ці ідеологічні аспекти давньоруських творів, з одного боку, зумовлені буремним часом їхнього постання, коли Русь розривали міжусобиці й був потрібний благочестивий приклад альтернативи чварам, а з іншого боку, потребами формування культу Бориса й Гліба як перших руських святих. Включення означених сюжетів у мінейне житіє зумовлене передусім писемною традицією шанування святих, яка склалася на той час.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Абрамович Д.И. Життя святих мучеников Бориса и Глеба и службы им. Петроград, 1916. 204 с.
2. Абрамович Д.І. Літописні джерела Четъїх-Міней Дмитра Ростовського // Науковий збірник НАН. Київ, 1929. С. 32–61
3. Александров О.В. Своєрідність літератури Київської Русі // Література Київської Русі: Між міфопоетикою й християнським символізмом. Одеса: Астропринт, 2010. С. 10–23
4. Александров О.В. Старокиївська агіографічна проза // Література Київської Русі: Між міфопоетикою й християнським символізмом. Одеса: Астропринт, 2010. С. 188–451
5. Біблія (переклад І. Огієнка). Лондон: Британське біблійне товариство, 1962. 1529 с.
6. Бугославський С.О. Україно-руські пам'ятки XI–XVIII вв. про князів Бориса та Гліба. К.: ВУАН, 1928. 206 с.
7. Возняк М.С. Історія української літератури: у 2 кн. Кн. 1. Львів: Світ, 1992. 693 с.
8. Гудзій М. Література доби феодалізму. Література Древньої Русі (X – початок XIII ст.) // Історія української літератури: у 2 т. За редакцією О.Білецького. Т. 1. Київ: Вид-во АН УРСР, 1955.
9. Джиджора Є.В. Гімнографія Київської Русі XI–XIII сторіч: структурне ціле канону мінейного циклу. Одеса: Астропринт, 2018. 480 с.

10. Єфремов С. Історія українського письменства. Київ: Femina, 1995. 685 с.
11. Ісіченко Ігор, архієп. Історія української літератури: Бароко (XVII–XVIII ст.). Львів–Київ–Харків: Святогорець, 2011. 568 с.
12. Ісіченко Ігор, архієп. Історія української літератури: Середньовіччя, Ренесанс. Харків: Точка, 2021. 639 с.
13. Кузьменко Є.О. Інтертекстуальний вимір молитов свв. Бориса та Гліба за матеріалами української агіографії XI–XVIII ст. (тези готуються до друку в збірнику матеріалів IV Міжнародної мультидисциплінарної студентської інтернет-конференції «Мозаїка наукової комунікації»).
14. Лепкий Б. Начерк історії української літератури. Ч. 1. Коломия, 1909. 320 с.
15. Лепкий Б. Наше письменство. Краків, 1941. 135 с.
16. Огоновський О. Історія літератури руської: у 4 т. Т. 1. Львів: НТШ, 1887. 437 с.
17. Синчак О. Риторичність: повернення риторики в нурт філології // Наукові записки УКУ. 2020. Філологія. Вип. 1. С. 13–36
18. Слободской С., прот. Закон Божий. Почаев: Издание Свято-Успенской Почаевской лавры, 2012. 776 с.
19. Стойчев Сильвестр, архієп. Догматичне богослов'я. Київ: Видавничий відділ УПЦ, 2022. 248 с.
20. Сулима В. Твори про свв. Бориса і Гліба в історіях української літератури (1887-2014) // Святі Борис і Гліб у національній культурі та суспільній думці. Харків: Акта, 2016. С. 144-160.
21. Франко І.Я. Історія української літератури. Частина перша: від початків українського письменства до Івана Котляревського // Повне зібрання творів: У 50 т. Т. 40: Літературно-критичні праці. Київ: Наукова думка, 1983. С. 7–372
22. Франко І.Я. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. Львів: НТШ, 1910. 444 с.

23. Чижевський Д.І. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). Нью-Йорк: 1956. 460 с.
24. Швець Владимир, архим, Сорочан С.Б. Введение в агиографию: учебное пособие. Харьков: Майдан, 2018. 368 с.
25. Brown P. Society and the Holy in Late Antiquity. Berkeley: University of California Press, 1982. 350 p.
26. Brown P. The Rise and Function of the Holy Man in Late Antiquity // JRS. 1971. Vol. 61. P. 80-101
27. Kuzmenko Ye. O. Life of Saint Anthony the Great (around 251 - around 356), as a source of prayer // Academic and scientific challenges of diverse fields of knowledge in the 21st century. Clil in action»: Матеріали X Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю (м. Харків, 12 березня 2021 р.). 2021. P. 78–86
28. Patlagean E. Ancient Byzantine Hagiography and Social History / Transl. by J. Hodgkin // Saints and their Cults: Studies in Religious Sociology Folklore, and History / Ed. S. Wilson. Cambridge: Cambridge University Press, 1983. P. 101–121
29. Patlagean E. Le Basileus assassine et la saintete imperiale // Media in Francia: recueil de melanges offert a karl Ferdinand Werner a l'occasion de son 65e anniversaire par ses amis et collegues francais. Paris, 1989. P. 345–361
30. Анонімне повідання про свв. кнн. Бориса та Гліба в Успенській редакції з варіантами приблизно відновлених архетипів старших редакцій (XIV і XV ст.) // Бугославський С. О. Україно-руські пам'ятки XI-XVIII вв. про князів Бориса та Гліба. Київ: ВУАН, 1928. [URL: http://litopys.org.ua/buhos/bu15.htm](http://litopys.org.ua/buhos/bu15.htm) (дата звернення: 13.10.2024).
31. Димитрій Ростовський, свт. Сказання про убієння святих стратотерпців Російських князів Бориса і Гліба // Жиленко І. Печерські тексти про св. мучеників Бориса і Гліба. [URL: http://litopys.org.ua/synopsis/texts.htm#text3](http://litopys.org.ua/synopsis/texts.htm#text3) (дата звернення: 20.10.2024).

32. Полное собрание русских летописей. Т. 1. Лаврентьевская летопись. Вып. 1. Повесть временных лет. 2-е изд. Ленинград: Изд-во АН СССР, 1926. VIII с., 286 стлб. URL: <http://litopys.org.ua/lavrlet/lavr06.htm> (дата звернення: 20.10.2024).

33. Прп. Нестор Літописець. Читання про житіє і погублення блаженних стратотерпців Бориса і Гліба // Жиленко І. Печерські тексти про св. мучеників Бориса і Гліба. URL: <http://litopys.org.ua/synopsis/texts.htm#text1> (дата звернення : 13.10.2024).

34. Читання про свв. кнн. Бориса та Гліба прп. Нестора // Бугославський С. О. Україно-руські пам'ятки XI-XVIII вв. про князів Бориса та Гліба. Київ: ВУАН, 1928. URL: <http://litopys.org.ua/buhos/bu22.htm> (дата звернення: 13.10.2024).

Анотація

Кузьменко Є.О. Сюжети про загибель свв. Бориса та Гліба в українській агіографії XI–XVIII ст.

У роботі, послуговуючись широким спектром загально- та спеціальнонаукових методів, зокрема культурно-історичним, компаративістським, інтертекстуальним, герменевтичним, міфокритичним, структурно-семіотичним, а також методологічним концептом риторичного дискурсу, розглянуто сюжети про загибель святих Бориса та Гліба за матеріалами української агіографії XI–XVIII ст.: давньоруської (Літописна стаття за 1015 р., «Сказаніє...» та «Чтеніє...») та ранньомодерної (мінейне житіє святих князів свт. Дмитрія (Туптала) 1700 року). Водночас уточнено тип святості святих братів. Нині найпереконливішою видається традиція шанування свв. Бориса та Гліба як благовірних князів-страстотерпців.

За підсумками дослідження встановлено, що сюжетна основа кожного з означених текстів – опис князівської міжусобиці, яка почалася після смерті Володимира Святославича, передусім убивства Бориса та Гліба їхнім братом Святополком. Перебіг подій у кожному з творів загалом подібний, хоча й наявні певні специфічні сюжетні відмінності, виражені найперше в наявності біографічно-генеалогічної частини в «Сказанії...», а також у змалюванні суботнього дня та ночі князя Бориса, його розширених молитов. Особливостями композиції «Чтенія...» є біблійно-богословський екскурс в історію протистояння Бога та сатани, добра та зла, й опис Борисового весілля. Означена специфіка відсутня в Літописній статті за 1015 р. і мінейному житті свт. Дмитрія (Туптала).

У роботі також досліджено проблематику молитов святих братів, які попри свій компілятивний характер є органічною, невід'ємною частиною текстів. Вони добре інтегровані в їхню структуру та виконують функцію формування, розкриття обстановки, що склалася довкола князів у час їхньої смерті, компенсуючи брак фактичного матеріалу, передають почуття, емоції, переживання героїв.

Загалом молитви, включені до них окремі цитати зі Святого Письма та авторські інтерполяції виконують функцію ідеологічного впливу. У них та в текстах у цілому чітко прослідковуємо трансляцію ідей Каїнового гріха Святополка, уподібнення загибелі князів хресному шляху й стражданням Ісуса Христа, його святій, викупній жертві, мученицькому подвигу перших Христових послідовників.

Summary

Kuzmenko Ye. O. Narratives of the Death of Saints Boris and Glib in Ukrainian Hagiography of the 11th–18th Centuries.

The study employs a wide range of general and specialized scientific methods, including cultural-historical, comparative, intertextual, hermeneutic, myth-critical, structural-semiotic approaches, as well as the methodological concept of rhetorical discourse. Using these, it examines the narratives of the death of Saints Boris and Glib in Ukrainian hagiography from the 11th to the 18th centuries: from Old Rus' texts (the Chronicle Entry of 1015, «The Tale...», and «The Reading...») to early modern texts (the Menaion Life of the Holy Princes by St. Dmytro (Tuptalo), 1700). Additionally, it clarifies the type of sanctity attributed to the saintly brothers, with the most convincing tradition today venerating Saints Boris and Glib as pious, martyred princes.

The study concludes that the narrative foundation of each of these texts centers on the princely feud that began after the death of Volodymyr Svyatoslavich, particularly the murder of Boris and Glib by their brother Svyatopolk. While the sequence of events in each work is generally similar, there are specific narrative differences, notably the inclusion of a biographical-genealogical section in «The Tale...», as well as the depiction of Prince Boris's Saturday and nighttime prayers. Distinctive elements in «The Reading...» include a biblical-theological excursus into the history of the conflict between God and Satan, good and evil, and a description of Boris's wedding, all of which are absent in both the Chronicle Entry of 1015 and the Menaion Life by St. Dmytro (Tuptalo).

The study also explores the prayers of the saintly brothers, which, despite their compilative nature, form an organic and integral part of the texts. These prayers are well integrated into the structure and serve to convey the environment surrounding the princes at the time of their deaths, compensating for the lack of factual material and expressing the emotions and experiences of the protagonists.

Overall, the prayers, with their quotations from Holy Scripture and authorial interpolations, serve an ideological function. They clearly communicate the concept of Svyatopolk's «sin of Cain» comparing the princes' deaths to the path of the cross and the sufferings of Jesus Christ, his holy, redemptive sacrifice, and the martyrdom of the first followers of Christ.